

49

ΙΩ. ΑΘ. ΒΛΑΧΟΥ

## Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΦΙΛΥΡΑΣ ΠΟΡΟΙΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

### Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ἡ ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. διήρχετο μίαν τῶν κρισιμωτέρων αὐτῆς φάσεων. Ὁ Μακεδονικὸς χῶρος, εὐρισκόμενος ὑπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν, ἀπετέλει θέατρον ἀντεκδικήσεων καὶ συγκρούσεων μεταξὺ Βουλγάρων, Σέρβων, Ρουμάνων καὶ Τούρκων, ὑποθαλοπόμενων καὶ ὑποκινουμένων ὑπὸ τῆς Ρωσίας, Αὐστρίας, Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μακεδονίας διέτρεχεν ἄμεσον κίνδυνον ἀφανισμοῦ, ἐνῶ ἡ Ἑλλάς, διὰ λόγους ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὰ προσήκοντα μέτρα.

Ὁ γνωστὸς εἰς τὴν Ἱστορίαν ὡς Μακεδονικὸς ἀγὼν, ἤρχισεν ἐπισημῶς τὸ 1870, μὲ τὴν ἵδρυσιν τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οὕτως εἰσηλθεν ἡ Θρησκεία ὡς προπαγανδιστικὸν μέσον εἰς τὴν προσπάθειαν τῶν Βουλγάρων νὰ προσηλυτίσουν τοὺς Ἕλληνας δι' εἰρηνικῶν μέσων.

Ἀποτυχούσης τῆς προσπάθειας ταύτης, ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 1897 ἡ τρομοκρατικὴ δράσις τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου ἐναντίον τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου.

Ἀλλὰ καὶ ἡ μέθοδος αὕτη δὲν ἀπέδωκε τοὺς ἀναμενομένους καρπούς, προσκρούσασα εἰς τὴν ἄρνησιν τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν νὰ προσχωρήσουν εἰς τὸν βουλγαρισμὸν.

Τότε ἤρχισαν νὰ καταφθάνουν εἰς τὴν Μακεδονίαν ἐκ τῆς νοτίου Ἑλλάδος καὶ τὰ πρῶτα ἀνταρτικὰ σώματα, προκειμένου νὰ ἐνισχύσουν τοὺς ἐγχωρίους πληθυσμοὺς εἰς τὸν κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀγῶνα. Οὕτως ἤρχισεν ἡ τρίτη περίοδος τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος, ἡ ἐνοπλος σύρραξις, ἀπὸ τοῦ 1904 μέχρι τοῦ 1908, ὁπότε ἔληξε καὶ τυπικῶς ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν<sup>1</sup>.

1. Ἡ ἱστορία τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος ἐκτίθεται περιληπτικῶς μὲν εἰς Σ τ. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Σύντομος ἐπισκόπησις τῆς ἱστορίας τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος, Θεσ/κη 1962, καὶ Β α σ. Λ α ο ὕ ρ δ α, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν, Θεσ/νίκη 1962, ἀναλυτικώτερον δὲ εἰς Π. Τ σ ά μ η, Μακεδονικὸς ἀγὼν, Θεσ/νίκη 1975, καὶ Δ. Χ α τ ζ ἦ, Ἱστορία τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος, Ἀθῆναι 1971.

Ἡ δυτικῶς τῶν Σερρῶν περιοχή (περιοχή Ποροῖων), ἡ ὁποία μᾶς ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα, κατέθεσε καὶ αὕτη τὴν ἰδικήν της προσφοράν εἰς τὸν ἐν λόγῳ ἀγῶνα<sup>1</sup>. Ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ πλειοψηφία ἀπετελεῖτο ἐξ Ἑλλήνων, ἠκολούθουν δ' οἱ Τοῦρκοι. Οἱ βουλγαρόφωνοι ἀπετέλουν ἐλαχίστην μειοψηφίαν. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ χωρία τῆς ἐν λόγῳ περιοχῆς εὐρίσκονται εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Μπέλες, ἦτο εὐκόλος ἡ εἰσβολὴ βουλγαρικῶν ὁμάδων καὶ ἡ ἄσκησις οἰασδήποτε πιέσεως ἢ τρομοκρατικῆς ἐνεργείας ἐπὶ τῶν κατοίκων, καθ' ὅσον ἐξησφαλίζετο ἡ διαφυγὴ τῶν ὁμάδων τούτων διὰ μέσου τῶν καταφύτων καὶ δυσπροσίτων διαβάσεων τοῦ Μπέλες.

Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἰδρύθη ἡ ἀνεξάρτητος βουλγαρικὴ Ἐκκλησία (Ἐξαρχία), ὡς μέσον διὰ τὴν ἄσκησιν πιέσεως ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν, πρὸς ἀπόσπασίν των ἐκ τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἤρχισε καὶ ἡ ἔντονος προπαγανδιστικὴ δραστηριότης τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν περιοχήν Ποροῖων. Ἐλάχιστοι ἐκ τῶν κατοίκων προσεχώρησαν εἰς τὴν βουλγαρικὴν Ἐκκλησίαν (σχίματικοί), ἐνῶ ἡ πλειονότης τῶν κατοίκων παρέμεινε πιστὴ εἰς τὸ Οἶκουμ. Πατριαρχεῖον (πατριαρχικοί)<sup>2</sup>.

Συγχρόνως ἤρχισαν νὰ λαμβάνωνται μέτρα ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, παρὰ τὴν πενιχρότητα τῶν μέσων τὰ ὁποῖα διέθετε, πρὸς προστασίαν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ διατήρησίν του ἐντὸς τῆς ἑλληνορθοδόξου παραδόσεως. Ἐν ἐκ τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίησαν οἱ Ἕλληνες τῆς περιοχῆς διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῆς βουλγαρικῆς προπαγάνδας, ἦτο καὶ ἡ ἀνέγερσις ναῶν εἰς τὰ ἀπομεμακρυσμένα καὶ δυσπρόσιτα χωρία.

Τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν μνημεῖον τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ὑπογραμμίζει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν προσπάθειαν τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Φιλύρα τῆς περιοχῆς Ποροῖων, νὰ διατηρήσουν τὴν ἑλληνικότητά των<sup>3</sup>.

1. Πλήρη ἐξιστόρησιν τῶν διαδραματισθέντων εἰς τὴν περιοχήν Ποροῖων κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος βλ. εἰς Π. Θ. Πέννα, Ἱστορία τῶν Σερρῶν . . . Ἀθήναι 1966<sup>2</sup>, σελ. 173 κέ. Β. Λαοῦδα — Π. Θ. Πέννα, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν εἰς τὴν περιοχήν τῶν Σερρῶν κατὰ τὸ 1907 (ἐκθέσεις τοῦ προξένου Σαχτιούρη). Σερραϊκὰ Χρονικὰ Γ' (1959) 5 - 143. Τῶν ἰδίων, Ἀρχεῖον Μακεδονικοῦ ἀγῶνος Ἀλεξάνδρου Δαγκλῆ. Αὐτόθι Δ' (1963) 97 - 144.

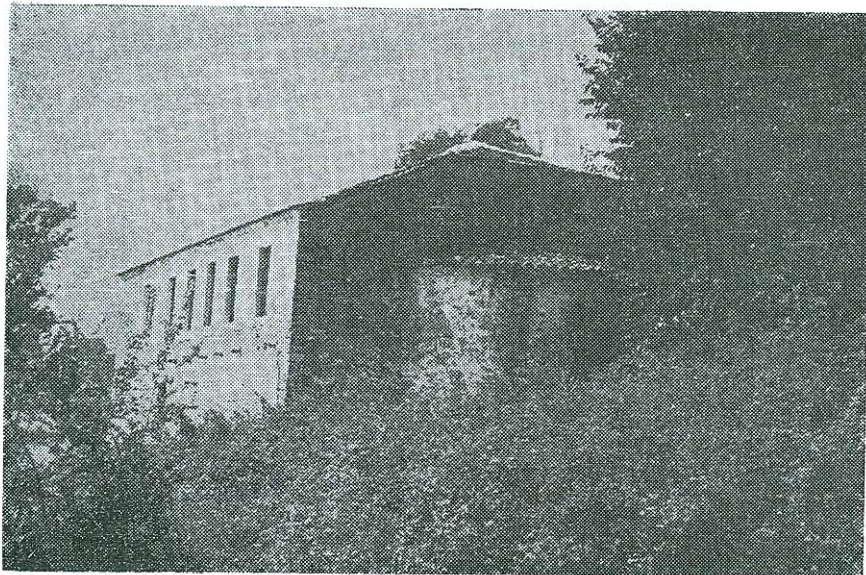
2. Τὰς πληροφορίας ὀφείλω εἰς ἀφηγήσεις κατοίκων τῆς περιοχῆς. Περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος βλ. εἰς Χρυσ. Παπαδόπουλου, Ἡ Ἐκκλησία Βουλγαρίας, ἐν Ἀθήναις 1957, σελ. 56 κέ., καὶ Γεορ. Κοσιδάρη, Ἡ ἄρσις τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος, ἐν Ἀθήναις 1958, σελ. 24 κέ.

3. Αἱ ἔρευναι εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἐγένοντο κατὰ Μάιον καὶ Αὐγουστον 1975. Κατὰ τὰς ἐκεῖ ἐπισκέψεις μου μὲ ἐβοήθησαν οἱ ἐκ Κάτω Ποροῖων καταγόμενοι ἀγαπητοὶ φίλοι Λ. Λαζαρίδης, Ν. Παπαδόπουλος καὶ Ἀλ. Τσοχαῖδης, τοὺς ὁποίους καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ θερμῶς. Ἰδιαιτέρας εὐχαριστίας ἐκφράζω πρὸς τὸν κύριον Π. Θ. Πένναν, πρόεδρον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἐταιρίας Σερρῶν - Μελενίκου, καὶ διὰ τὴν ὑπόδειξιν τοῦ θέματος τῆς παρούσης μελέτης καὶ διὰ τὴν ἐν γένει πολῦτιμον βοήθειαν αὐτοῦ.

II. ΘΕΣΙΣ

Εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Κερκίνη (Μπέλες) καὶ εἰς ἀπόστασιν 60 περίπου χιλιομ. δυτικῶς τῶν Σερρῶν εὐρίσκονται τὰ ἔρεπια τοῦ οἰκισμοῦ Φιλύρα. Ἡ τουρκικὴ ὀνομασία τοῦ χωρίου ἦτο Λιπόσι, μετωνομάσθη δ' εἰς Φιλύραν διὰ τοῦ ἀπὸ 28-12-1926 Διατάγματος. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἡ νέα ὀνομασία ὀφείλεται εἰς τὰς ἀφθόνους φιλύρας (κοινῶς φλαμουριές), αἱ ὁποῖαι φύονται εἰς τὴν περιοχὴν.

Ὁ οἰκισμὸς ἦτο προσηρτημένος εἰς τὴν κοινότητα Ἄνω Ποροῖων. Μετὰ τὸν συμμαχοπολέμον ὅμως οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου ὁμοῦ μετὰ τῶν κατοίκων τοῦ Θεοδωριτίου, γειτονικοῦ συνοικισμοῦ, μετῴκησαν νοτιώτερον, διὰ τῆς ἰδρύσεως νέου οἰκισμοῦ, ὑπὸ τὴν ἔπωνυμίαν Νεοχώριον.



Εἰκ. 1. Ἅγιος Ἀθανάσιος. ΝΑ πλευρά.

Οἱ κάτοικοι τῆς Φιλύρας ἀνῆρχοντο εἰς 210 τὸ ἔτος 1920, εἰς 184 τὸ ἔτος 1928, τὸ δὲ 1940 ἀνῆλθον εἰς 400<sup>1</sup>.

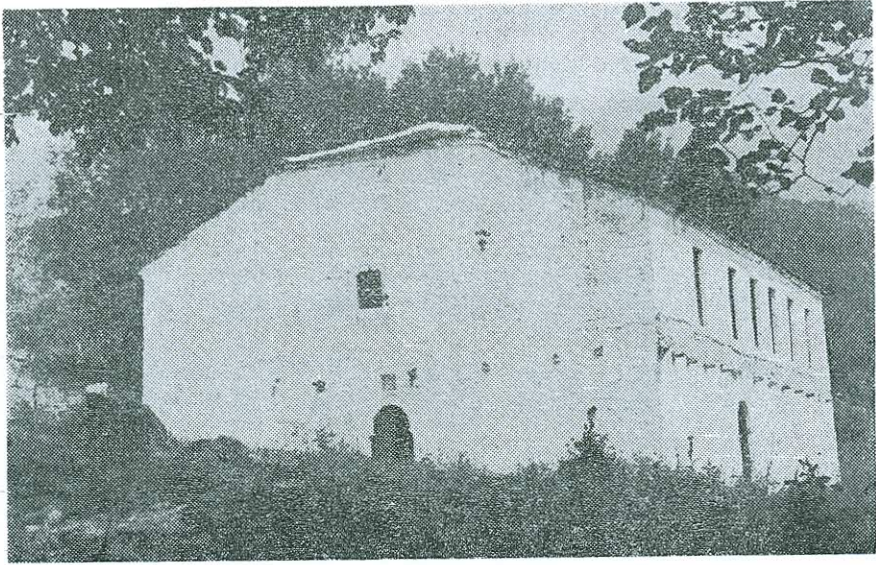
Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ χωρίου σώζεται ναός, τιμῶμενος ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ὁ ναὸς ὅμως πανηγυρίζει τὴν 2αν Μαΐου, ἐπέτειον τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Ἐνεκα τούτου ὁ ναὸς ἐπεκράτησε νὰ ἀποκαλῆται τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου<sup>2</sup> (εἰκ. 1—2).

1. Στοιχεῖα συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων. Ἀριθ. 43, Νομὸς Σερρῶν. Ἀθῆναι, Ἀπρίλιος 1952, σελ. 192—193. Ἔκδ. Κεντρ. Ἐνώσεως Δήμων καὶ Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος.

2. Ὁ παραμερισμὸς τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγ. Γεωργίου πιθανῶς νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν γειτνίασιν τοῦ οἰκισμοῦ μὲ τὰ Ἄνω Ποροῖα, ὅπου ἡ ἑορτὴ τοῦ ἁγίου

Ἀπόκειται δὲ καὶ σήμερον εἰς τὸν ναὸν μεγάλη φορητὴ εἰκὼν τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου (εἰκ. 3).

Ὁ ναὸς οὗτος, κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν ἐπιγραφὴν, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὀμιλήσωμεν κατωτέρω, ἀνηγέρθη τὸ ἔτος 1874. Ἡ ἰδρυσις τοῦ ναοῦ, κατὰ ταῦτα, ἀνάγεται εἰς χρόνους λίαν κρισίμους διὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἑλληνισμόν. Γνωστοῦ ὄντος ὅτι οἱ Βούλγαροι, ἀπὸ τοῦ 1870, διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, ἐπεδίωξαν τὴν ἀπόσπασιν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, εἴτε διὰ τῆς βίας, εἴτε δι' ὑποσχέσεων, ἢ ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς



Εἰκ. 2. Ἅγιος Ἀθανάσιος. ΝΑ πλευρά.

θρησκείας, οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ ἤρχισαν, διὰ παντοίων μέσων, τὸν ἀγῶνα, πρὸς διασφάλισιν τῶν δικαίων των καὶ διατήρησιν τῆς ἐθνικῆς φυσιογνωμίας των<sup>1</sup>.

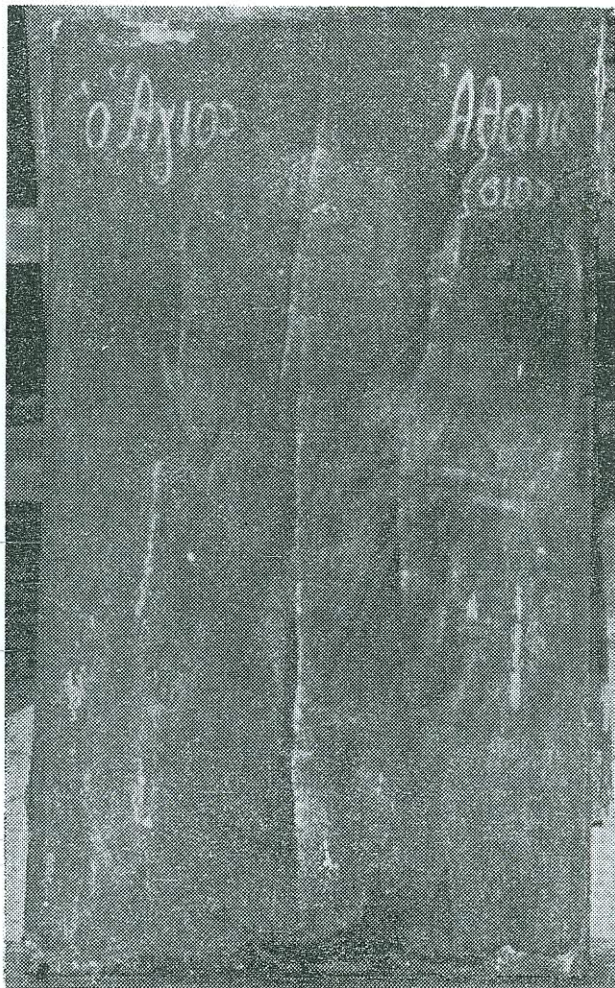
Ἐν ἓκ τῶν μέσων τούτων ὑπῆρξε καὶ ἡ συσπείρωσις αὐτῶν περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ ἀρωγὴν τοῦ Οἴκου. Πατριαρχείου, διότι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἐκκλησίας ἠδύναντο καὶ τὴν γλῶσσαν των νὰ διατηρήσουν καὶ τὴν πίστιν των εἰς τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη νὰ διαθερμάνουν.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον παρατηρεῖται μία ἔντονος δραστηριότης ἀνεγέρ-

Γεωργίου εἰς τὸν ὁμώνυμον ναὸν πανηγυρίζεται μὲ ἰδιαιτέραν λαμπρότητα, διὰ τῆς συρροῆς προσκυνητῶν ἐκ τῆς περιοχῆς Ποροῖων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων διμερισμάτων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τουρκοκρατίας ἡ ἐσοτὴ τοῦ ἁγ. Γεωργίου παρεῖχεν εἰς τοὺς Ἑλληνας τὴν εὐκαιρίαν τῆς αὐτόθι συγκεντρώσεως, πρὸς ἐκδήλωσιν τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν αἰσθημάτων.

1. Π. Πέννα, Ἱστορία τῶν Σερβῶν, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 173 κέ.

σεως ναῶν κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς τὴν περιοχὴν Ποροῖων<sup>1</sup>. Ἐνέχει, κατὰ συνέπειαν, ἐθνικὴν σημασίαν ἢ ἀνέγερσις ναῶν κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει χρονικὴν περίοδον εἰς τὰς ἐν λόγῳ περιοχὰς καὶ δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα μόνον ἐξάρσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

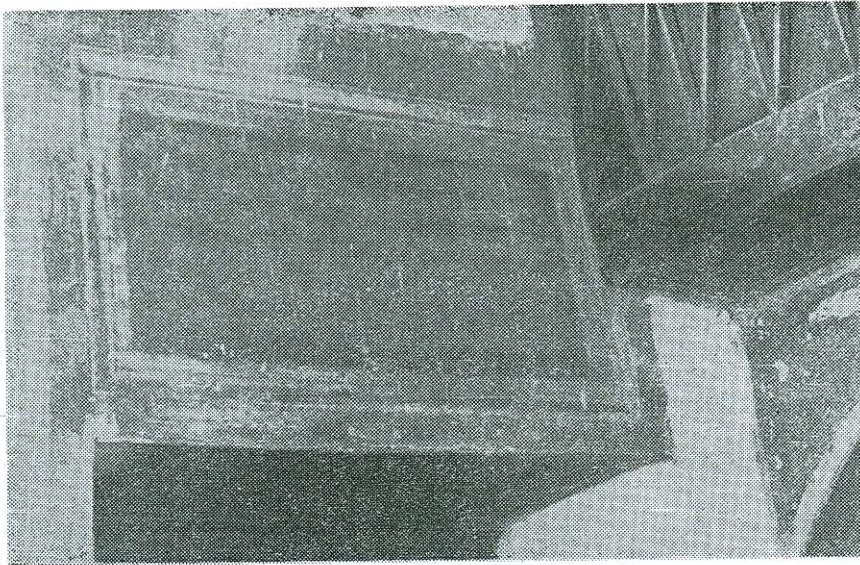


Εἰκ. 3. Ἡ φορητὴ εἰκὼν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου.

Καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ ναοὶ οὗτοι παρουσιάζουν πλουσίαν ἐσωτερικὴν διακόσμησιν, διὰ τοιχογραφιῶν συμφώνων πρὸς τὴν βυζαντινὴν ἀγιογραφικὴν παράδοσιν ἢ διὰ ξυλογλύπτων λαϊκῆς τέχνης, ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμη ἀπόδειξιν ὑπάρξεως ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀνθοῦντος πνευματικῶς καὶ ὕλικῶς.

1. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀνηγέρθησαν, μεταξύ ἄλλων, καὶ οἱ ναοί: ἁγ. Γεωργίου Μοναστηρακίου, Κοιμήσεως Θεοτόκου Ἐνω Ποροῖων, ἁγ. Γεωργίου καὶ ἁγ. Δημητρίου Ἐνω Ποροῖων, Ζωοδόχου Πηγῆς Πλατανακίων, Ἰωάννου Προδρόμου Κάτω Ποροῖων κ.ἄ.

Συμφώνως πρὸς τὴν σωζομένην ἐπιγραφὴν (εἰκ. 4), ὃ ὑπὸ μελέτην ναὸς ἐκτίσθη, ὡς ἐλέχθη, τὸ ἔτος 1874, ἐπηκολούθησαν δ' ἐπισκευαὶ αὐτοῦ ἢ ἐργασίαι ἐσωτερικῆς διακοσμῆσεως καὶ ὀλοκληρώσεως τοῦ ἔργου κατὰ τὰ ἔτη 1908 καὶ 1925, μὴ δυνάμενα ὅμως νὰ προσδιορισθοῦν ἐπακριβῶς. Ἔργασίαι ἐπισκευῶν, ἀναφερόμεναι κυρίως εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τῆς στέγης καὶ τὴν δι' ἀσβεστοκονιάματος ἐπένδυσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐγένοντο προσφάτως, μὲ τὴν συνδρομὴν τῆς ἐκεῖ ἐδρευούσης στρατιωτικῆς Μονάδος.



Εἰκ. 4. Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ.

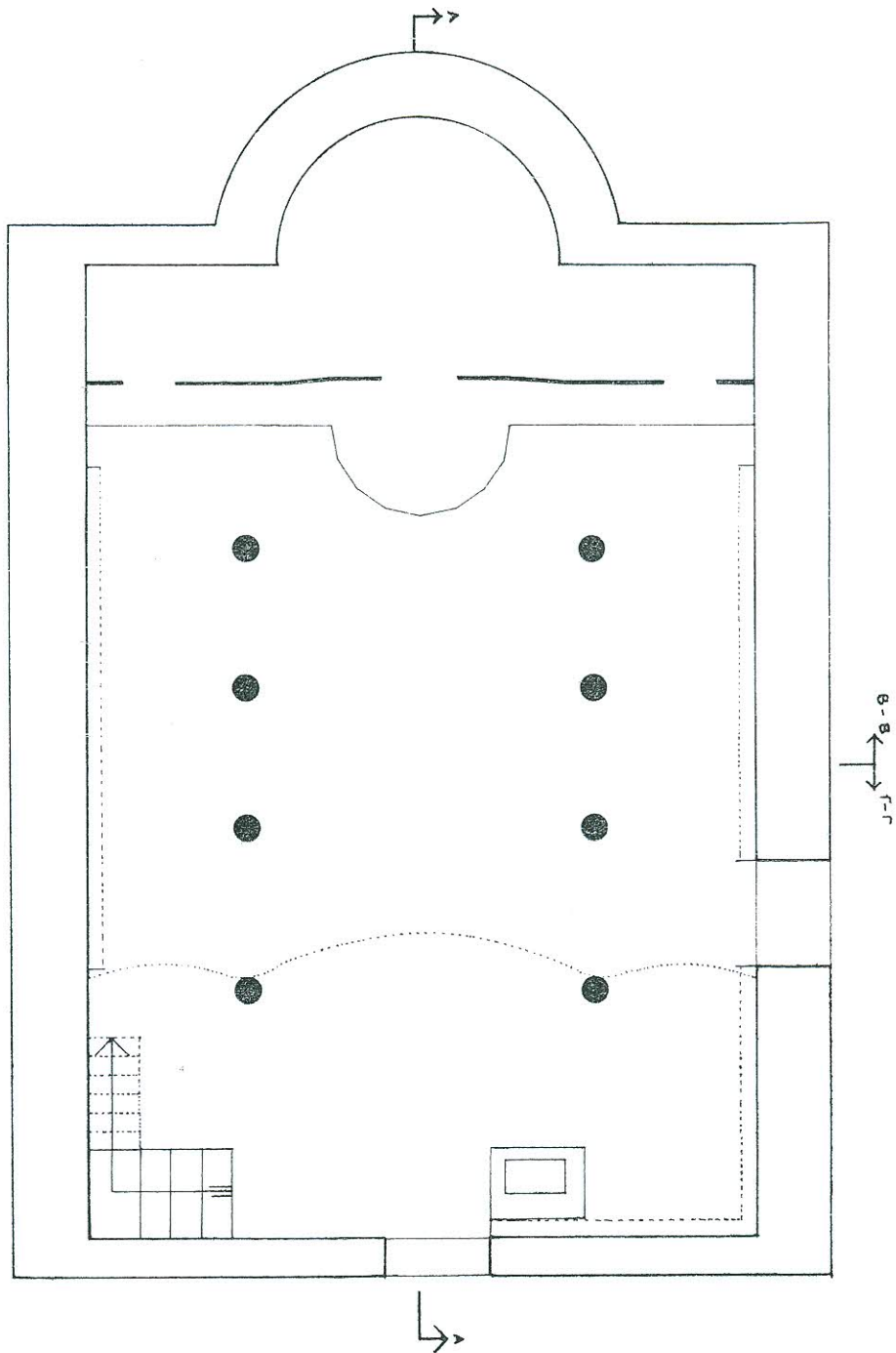
### III. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ὁ ναὸς ἔχει σχῆμα τρικλίτου βασιλικῆς, μὲ δύο ταπεινὰ εἰσόδους, μίαν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ ἑτέραν εἰς τὴν νοτίαν (σχ. I, εἰκ. 1 καὶ 2). Τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ εὐρίσκεται κατὰ μίαν βαθμίδα χαμηλότερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

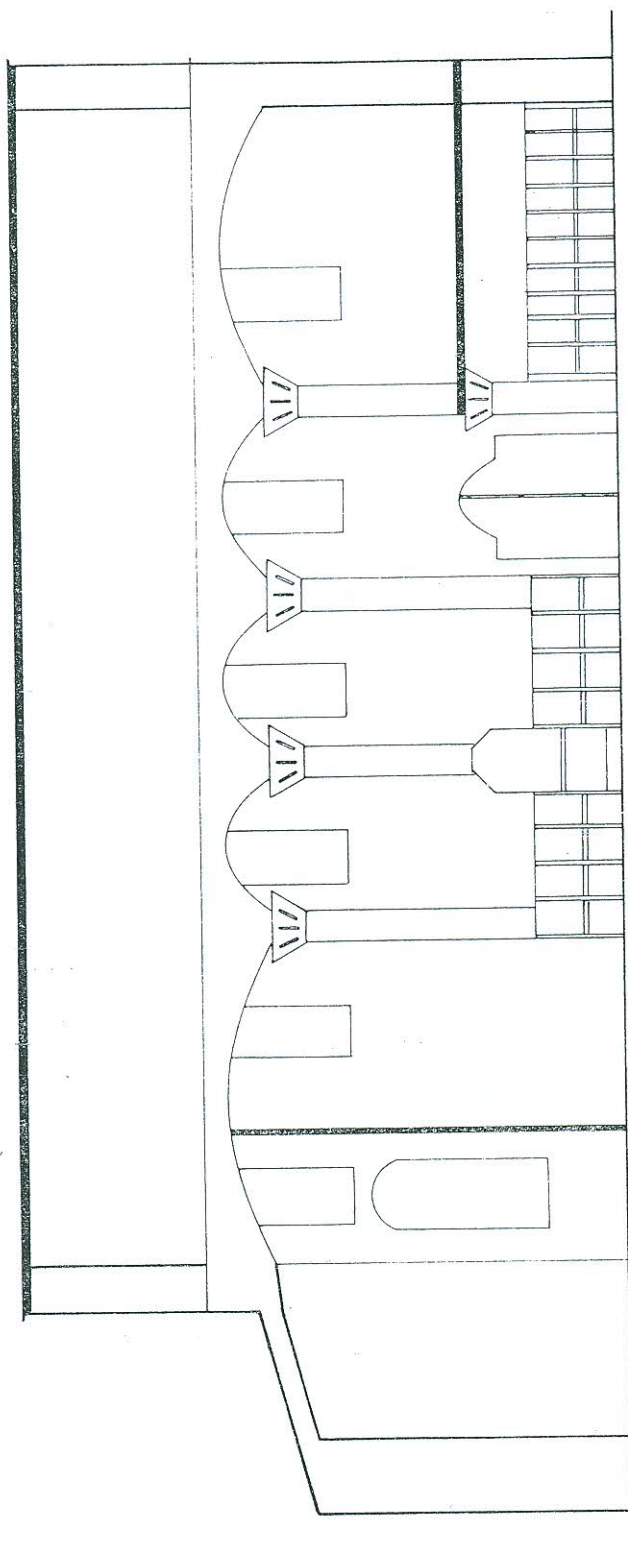
Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κυρίως ναοῦ διαχωρίζουν εἰς τρία κλίτη δύο σειραὶ κίωνων, περιλαμβάνουσαι ἀνὰ τρεῖς κίονας ἑκάστη. Οἱ κίονες εἶναι κτιστοὶ καὶ συνδέονται μεταξύ των διὰ τόξων, στηρίζονται δ' ἐπὶ τῶν στασιδίων καὶ οὐχὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου (σχ. II).

Δύο κίονες εὐρίσκονται εἰς τὸ Ἱερόν, στηριζόμενοι καὶ οὗτοι ἐπὶ ξυλίνης βάσεως ὀπισθεν τοῦ εἰκονοστασίου, δύο δ' ἕτεροι ἐπὶ τοῦ γυναικωνίτου.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν δύο κίονες, στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ὑποβαστάζουν τὸν γυναικωνίτην. Ὁ οὕτω διαμορφούμενος χώρος ἀποτελεῖ τὸν ἐσωνάρθηκα τοῦ ναοῦ. Ξυλινὴ κλίμαξ, ἀριστερὰ τοῦ ἐσωνάρθηκος, ὄδη-



Σχ. Ι. Κάτοψις ναοῦ ἁγ. Ἀθανασίου.



Σχ. ΙΙ. Τομή νοτίας πλευράς.

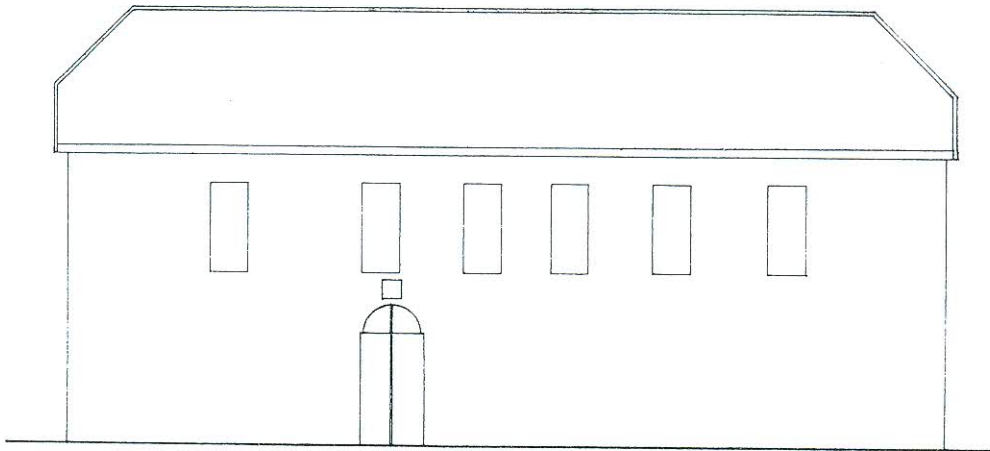




γεῖ εἰς τὸν γυναικωνίτην. Οὗτος, πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ κυρίως ναοῦ, ἔχει στηθαῖον ξύλινον καὶ ἐν συνεχείᾳ πλέγμα ἐκ λεπτῶν τεμαχίων ξύλου (καφασωτόν)<sup>1</sup>.

Οἱ κίονες ὑποβαστάζουν τὴν ὀροφήν, ἣ ὁποία εἶναι ξυλίνη, κεκοσμημένη διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων καὶ φυτικοῦ διακόσμου. Τὸ μεσαῖον κλίτος εἶναι κατὰ τι ὑψηλότερον τῶν δύο πλαγίων.

Ὁ κυρίως ναὸς διαχωρίζεται ἐκ τοῦ Ἱεροῦ διὰ ξυλίνου εἰκονοστασίου, φέροντος ξυλόγλυπτον διακόσμησιν καὶ ἐξικνουμένου μέχρι τοῦ ὕψους τῶν δύο πλαγίων κλιτῶν. Ἡ πρόσβασις πρὸς τὸ ἅγιον Βῆμα γίνεται διὰ τριῶν θυρῶν, τῆς Μεσαίας (Ὠραίας Πύλης) καὶ δύο πλαγίων ἐκατέρωθεν. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ σχηματίζεται ἡ ἀψὶς τοῦ Ἱεροῦ.



Σχ. III. Νοτιά ὄψις.

Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ ναοῦ ἔχουν ὡς ἀκολούθως :

Ἱερὸν : 1,65 × 9 μ.

Κυρίως ναὸς : 8,30 × 9 μ.

Ἐσωνάρθηξ : 3,10 × 9 μ.

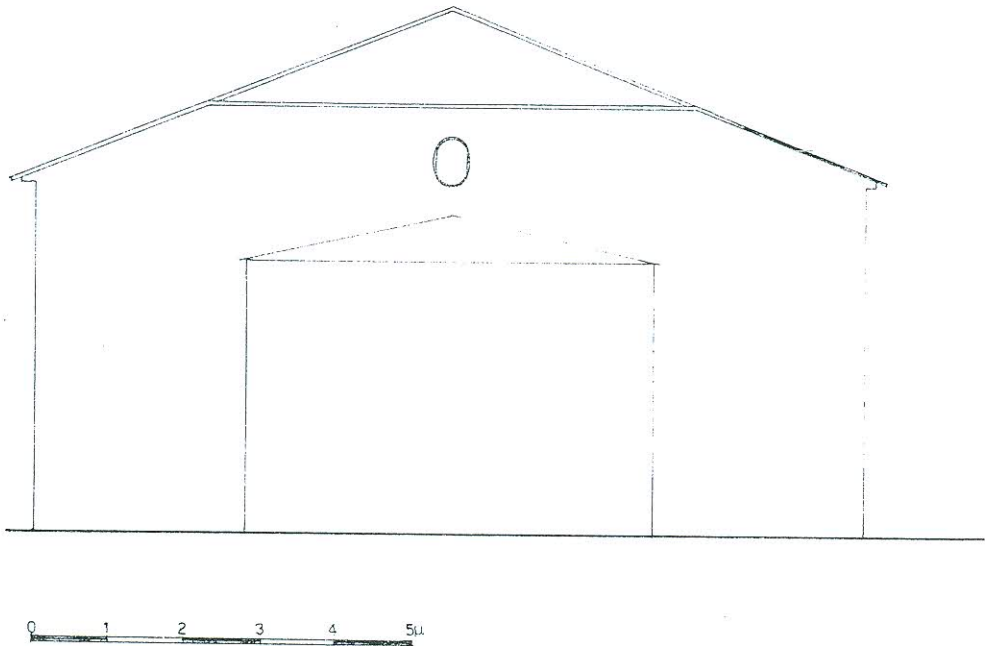
Ὁ ναὸς φωτίζεται οὐσιαστικῶς ἐκ τῆς νοτίας πλευρᾶς, ὅπου ἔχουν ἀνοιγῆ ἕξ (6) ἐν συνόλῳ ὀρθογώνια παράθυρα (σχ. III, εἰκ. 1 καὶ 2). Ἄνὰ ἐν παράθυρον φωτίζουν τὸ Ἱερὸν καὶ τὸν γυναικωνίτην, τὰ δ' ἕτερα τέσσαρα τὸν κυρίως ναόν. Εἰς τὸ Ἱερὸν ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἕτερον μικρὸν παράθυρον, ἐξωτερικῶς κυκλικόν, ἄνωθεν τῆς ἀψίδος, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς

1. Τὸ καφασωτόν εἶναι σύνηθες εἰς οἰκίας Μωαμεθανῶν, λόγῳ τῆς ἐν τῷ περιθωρίῳ τῆς ζωῆς θέσεως τῶν γυναικῶν. Εἰς τὸν Χριστιανικὸν ναὸν ὁμως ἡ ὑπαρξίς τούτου δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην ὀθωμανικὴν ἐπίδρασιν. Ἐξυπηρετεῖ

πλευρᾶς (σχ. IV, εἰκ. 1). Ὅμοίως ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ὑπάρχει μικρὸν παράθυρον, πρὸς φωτισμὸν τοῦ γυναικωνίτου<sup>1</sup>.

Ὁ ναὸς ἐκτίσθη δι' ἀργῆς λιθοδομῆς, ἐπὶ ἀπλοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖον παρέχει τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἁρμονίας καὶ κανονικότητος. Ἡ στέγη εἶναι ἀμφικλινῆς κεραμοσκεπῆς, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν καὶ ἀνατολικὴν πλευρὰν σαρωτή.

Παλαιότερον τὴν δυτικὴν καὶ νοτιᾶν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ περιέτρεχεν ἐστεγασμένη στοά, ἐν εἴδει ἐξωνάρθηκος, ὅπου συνεκεντροῦντο καὶ



Σχ. IV. Ἀνατολή ὄψις.

ἐκάθηντο οἱ πιστοὶ μετὰ τὴν θεῖαν λατρείαν. Σήμερον ἐκ ταύτης διασώζονται τὰ θεμέλια καὶ αἱ ὑποδοχαὶ τῶν ξυλίνων στηριγμάτων τῆς στέγης.

μᾶλλον πρακτικὸς σκοπὸς κατὰ τὴν τέλει τῆς θείας λατρείας. Εἴθισται αἱ γυναῖκες αἱ ἐκκλησιαζόμεναι εἰς τὸν γυναικωνίτην νὰ ἐξωτερικεύουν τὰ θρησκευτικὰ τῶν συναισθήματα ἐκτελοῦσαι βαθεῖας μετανοίας, μεγαλοσχήμες καὶ πολλοὺς σταυροὺς, νὰ ὑψώνουν τὰς χεῖρας τῶν καὶ νὰ κάμπτουν τὰ γόνατά τῶν. Τὸ διαχωριστικὸν πλέγμα (καφασωτὸν) καθιστᾷ ταύτας ἀθεάτους ἀπὸ τὸ λοιπὸν ἐκκλησίασμα, ἐνῶ αὐταὶ δύνανται νὰ παρακολουθοῦν τὰ ἐν τῷ ναῷ τελούμενα.

1. Ἡ τοιαύτη διάταξις τῶν παραθύρων ἔχει τὴν ἐξήγησίν της. Ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ ναοῦ, ἔχουσα πρόσοψιν πρὸς τὸ ὄρος Μπέλες, εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς τὰς δυσμενεῖς καιρικὰς συνθήκας καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀντεδείκνυται διὰ τὴν διάνοξιν παραθύρων ἐπ' αὐτῆς.

IV. ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑΙ

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Φιλύρας, ἀναγόμεναι εἰς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος, ὀφείλονται εἰς λαϊκὸν τεχνίτην. Αὗται καταλαμβάνουν τὴν βορείαν καὶ νοτίαν πλευρὰν τοῦ κυρίως ναοῦ, τὸ μεσαῖον κλίτος, τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ Ἱεροῦ (ἀνατολικήν, βορείαν καὶ νοτίαν) καὶ τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ γυναικωνίτου (βορείαν, νοτίαν καὶ δυτικήν).

*Α'. Βορεία πλευρὰ*

Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ κυρίως ναοῦ εἰκονίζεται ἡ Ἁγία Τριάς, ἡ ἔτοιμασία τοῦ θρόνου καὶ ἡ μέλλουσα κρίσις<sup>1</sup>. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :  
*Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑ.*



Εἰκ. 5. Δευτέρα Παρουσία.

(Τοιχογρ. Β. πλευρᾶς)

Ἡ μεγαλειώδης αὕτη σύνθεσις διαιρεῖται εἰς τρεῖς ζώνας, διαχωριζόμενας ἀπ' ἀλλήλων διὰ νεφέλης (εἰκ. 5).

Εἰς τὴν ἐπάνω ζώνην ζωγραφεῖται, ἐντὸς νεφέλης, ἡ Ἁγία Τριάς. Ὁ Πατήρ, καθήμενος, εὐλογεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ μὲ τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ ἀνοικτὴν βίβλον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν :

<i>ΕΓΩ</i>	<i>Ο ΑΚΟ</i>
<i>ΕΙΜΙ</i>	<i>ΛΟΥΘΩΝ</i>
<i>ΤΟ</i>	<i>ΕΙΜΙ (sic)</i>
<i>ΦΩΣ</i>	

(Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς...ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ...)

1. Βλ. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, ἔκδ. ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου—Κεραμέως, ἐν Πετρουπόλει 1909, σελ. 140-142.

Δεξιὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν στάσιν, εἰκονίζεται ὁ Υἱὸς μὲ ἀνοικτὴν βίβλον, φέρουσαν τὴν ἐπιγραφὴν :

ΟΥ	ΤΟ
ΤΟΛΑ	ΦΩ
ΨΑΝ (sic)	Σ ΗΜ
	ΩΝ

(Ὅτι λαμπάτω τὸ φῶς ἡμῶν).

Ὑπεράνω καὶ εἰς τὸ μέσον αὐτῶν παρίσταται τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐν εἴδει περιστεῶς, ἐκπέμπον δέσμας φωτός. Ἐκατέρωθεν τῆς Ἁγίας Τριάδος ἄγγελοι εἰς στάσιν δεήσεως.

Εἰς τὴν δευτέραν ζώνην, εἰς τὸ μέσον, ὁ Χριστὸς ἔνθρονος, εὐλογῶν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν. Ἐμπροσθέν του ἀνοικτὴ βίβλος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν:

ΕΓΩ ΕΙ	ΤΟΥ
ΜΙ ΤΟ	ΚΟΣΜΟΥ
ΦΩΣ	Ο ΑΚΟΛΟΥ
	ΘΩΝ

Δεξιὰ τοῦ Χριστοῦ ἡ Θεοτόκος μὲ ἑσταυρωμένας εἰς τὸ στήθος τὰς χεῖρας καὶ μετ' αὐτὴν Ἅγιοι εἰς τὴν αὐτὴν στάσιν.

Ἀριστερὰ τοῦ Χριστοῦ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, μὲ ἑσταυρωμένας καὶ οὗτος εἰς τὸ στήθος τὰς χεῖρας, ὡς καὶ οἱ Ἅγιοι, οἱ ὅποιοι τὸν ἀκολουθοῦν. Ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος εἶναι ὄρθιοι ἐνώπιον τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ οἱ ἑκατέρωθεν αὐτῶν Ἅγιοι φαίνονται γονατισμένοι ἐντὸς τῆς νεφέλης.

Εἰς τὴν τρίτην ζώνην ζωγραφεῖται ἡ ἐτοιμασία τοῦ θρόνου. Κάτωθεν τοῦ ἐνθρόνου Χριστοῦ τῆς δευτέρας ζώνης ὑπάρχει βῆθρον καὶ ἐπ' αὐτοῦ Σταυρός. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ Σταυροῦ ἀνὴρ καὶ γυνὴ γονατιστοὶ καὶ μὲ ἑσταυρωμένας χεῖρας ὑποκλίνονται μὲ εὐλάβειαν. Τὸ γεγονός ὅτι αἱ δύο αὐτὰ μορφαὶ στεροῦνται φωτιστεφάνου, μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν ὅτι πρόκειται περὶ τῶν πρωτοπλάστων Ἀδὰμ καὶ Εὔας, προσευχομένων δι' ἑαυτοὺς καὶ διὰ τοὺς ἀπογόνους των, ἐπικειμένης τῆς κρίσεως ἀπάντων.

Δεξιὰ τοῦ θρόνου καὶ μετὰ τὸν Ἀδὰμ, ἄγγελος μὲ λευκὸν χιτῶνα σαλπίζει πρὸς τὴν πλευρὰν τῶν δικαίων, παρ' αὐτὸν δὲ ὁ ἥλιος. Κάτωθεν τοῦ σαλπίζοντος ἀγγέλου, εἰς τρεῖς ζώνας, πλῆθος Ἁγίων προσβλέπουν πρὸς τὴν πύλην τοῦ Παραδείσου. Διακρίνονται εἰς τὴν πρώτην σειρὰν οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταί, κρατοῦντες Εὐαγγέλιον, καὶ ὁ ἅπ. Πέτρος, μὲ κλειστὸν εἰλητὸν καὶ τὰς κλεῖδας τοῦ Παραδείσου, διὰ τῶν ὁποίων ἀνοίγει τὴν πύλην αὐτοῦ. Ὅπισθεν αὐτῶν διακρίνονται οἱ ἄλλοι Ἀπόστολοι, μὲ φωτιστέφανον, ἀκολουθοῦν δ' εἰς ἄλλας ζώνας ἅγιοι, ἱεράρχαι, μοναχοί, γυναῖκες, βασιλεῖς. Ἄπαντες εἶναι οἱ μετὰ τὴν δικαίαν κρίσιν τοῦ Χριστοῦ δικαιωθέντες καὶ τοποθετηθέντες εἰς τὰ δεξιὰ αὐτοῦ<sup>1</sup>.

1. Ἡ ὅλη παράστασις ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸ σχετικὸν περὶ τῆς Δευτέρας παρουσίας καὶ τῆς μελλούσης κρίσεως κείμενον τοῦ Εὐαγγελίου (Ματθ. κε' 31-34).

Εἰς τὴν ἀριστερὰν κάτω γωνίαν τῆς ὅλης συνθέσεως τεῖχος διαχωρίζει τὸν κήπον τῆς Ἐδέμ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ρέουν τέσσαρες ποταμοὶ καὶ δημιουργοῦν πλουσίαν βλάστησιν μὲ παραδείσιον τοπίον<sup>1</sup>. Ἐντὸς τοῦ κήπου τρεῖς καθήμενοι μορφαὶ ἀνδρῶν ἔχουν τοὺς κόλπους των πλήρεις ἀγαθῶν. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τῶν Πατριαρχῶν Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ<sup>2</sup>.

Ἀριστερὰ τοῦ θρόνου καὶ μετὰ τὴν Εὐαν ἕτερος ἄγγελος, μὲ ἐρυθρὸν χιτῶνα, σαλπίζει πρὸς τὴν πλευρὰν τῶν ἀδίκων καὶ ἁμαρτωλῶν, μετ' αὐτὸν δὲ ἡ σελήνη.

Ἀκολουθεῖ, εἰς διακεκριμένην θέσιν, ὁ Μωϋσῆς, τείνων τὴν δεξιὰν εἰς σχῆμα διδασκαλίας καὶ κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὰς πλάκας τοῦ Νόμου, μὲ λατινικὴν ἀρίθμησιν τοῦ Δεκαλόγου. Εἶναι ἐστραμμένος πρὸς μίαν ὁμάδα Ἰουδαίων, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὸ χαρακτηριστικὸν κάλυμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνει τὴν διδασκαλίαν του. Οἱ Ἰουδαῖοι κρατοῦν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὸ γένειόν των καὶ ἔχουν μίαν ἔκφρασιν ἀγωνίας καὶ τρόμου, δηλωτικὰ σημεῖα τῆς ἀνυπακοῆς των εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μωϋσέως καὶ τῆς ἐπικειμένης τιμωρίας των ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ (εἰκ. 6).

Κάτω τοῦ θρόνου διακρίνεται ἔξερχομένη ἐκ τῆς νεφέλης μία χεὶρ κρατοῦσα ζυγόν, εἰς τὰς πλάστιγγας τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν εἰλητά, μεταξύ δὲ τῶν πλαστίγγων ἀνθρωπίνη μορφή, γυμνὴ κατὰ τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος, συμβολίζουσα τὴν ψυχὴν (Ψυχοστασία) (εἰκ. 7). Εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην παρίσταται, κατὰ τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν τοῦ ἁγιογράφου, ἡ κρίσις τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀπόδοσις τῆς δικαιοσύνης. Εἰς τὰ εἰλητὰ εἶναι ἀναγεγραμμένοι, κατὰ τὴν λαϊκὴν πάντοτε ἀντίληψιν, αἱ καλαὶ καὶ αἱ κακαὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ ἀνθρώπος ἔμφανίζεται, ἐνώπιον τῆς θείας δικαιοσύνης, γυμνός. Μέλαν πτηνὸν μεταφέρει ὁστοῦν διὰ τοῦ ράμφους του.

1. Καὶ ἐνταῦθα ὁ ἁγιογράφος ἀκολουθεῖ πιστῶς τὴν Ἀγίαν Γραφήν: «Καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδέμ... καὶ ἐξανέτειλεν ὁ Θεὸς ἔτι ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὠραῖον... ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδέμ ποτίζειν τὸν Παράδεισον· ἐκεῖθεν ἀφορίζεται εἰς τέσσαρας ἀρχάς. Ὄνομα τῷ ἐνὶ Φισῶν... καὶ ὄνομα τῷ ποταμῷ τῷ δευτέρῳ Γεῶν... καὶ ὁ ποταμὸς ὁ τρίτος Τίγρης... ὁ δὲ ποταμὸς ὁ τέταρτος Εὐφράτης...». (Γενέσ. β' 8-14).

Ἡ περιγραφή αὕτη τοῦ Παραδείσου ἀναφέρεται εἰς τὴν προπρωτικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Κατὰ τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, οἱ δίκαιοι ἄνθρωποι, μετὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν καθολικὴν κρίσιν, θὰ ἐπανεύρουν τὸν ἀπολεσθέντα παράδεισον. Οὕτως ὁ λαϊκὸς ζωγράφος τῆς ὑπ' ὄψει παραστάσεως, διὰ τῶν αἰσθητικῶν αὐτοῦ μέσων, δογματίζει.

2. Συνήθης εἶναι ἡ ἀναφορὰ καὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ Εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τοὺς Πατριάρχας Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ. (Πρβλ. Ματθ. η' 11, Λουκ. ιστ' 22-23).



Εἰκ. 6. Μωϋσῆς.  
(Λεπτομέρεια τοιχογρ. Δευτέρας Παρουσίας)



Εἰκ. 7. Ψυχστασία.  
(Λεπτομέρεια τοιχογρ. Δευτέρας Παρουσίας)

Ἄγρια ζῶα κατασπαράσσουν ἀνθρώπους καὶ διασκορπίζουν τὰ ὀστέα τούτων. Ἐντὸς λίμνης ἰχθύες κατατρῶγουν ἄλλα ὀστέα. Νεκροὶ ἀνεγείρονται ἐκ τῶν μνημείων<sup>1</sup>.

Ὁ ζυγὸς κλείνει πρὸς τὰ δεξιὰ, πρὸς τὴν πλευρὰν τῶν δικαίων. Δύσμορφα ὄντα (δαίμονες) ἐπιδιώκουν νὰ σύρουν τὴν πλάστιγγα πρὸς τὴν πλευρὰν των, ἐνῶ ἀπὸ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς δύο ἄγγελοι, μὲ ἀναπεπταμένας πτέρυγας, τοὺς καταπολεμοῦν διὰ μακρῶν ἀκοντίων. Μετὰ τοὺς δαίμονας, πλῆθος ἀνθρώπων (ιερεῖς, Ἰουδαῖοι, ἄνδρες, γυναῖκες, γέροντες), ὀδηγοῦνται εἰς τὸν τόπον τῶν βασάνων<sup>2</sup>. Περισφίγγονται ὑπὸ ἀλύσεως, τὴν ὁποίαν κρατεῖ δαίμων προπορευόμενος αὐτῶν. Ἀκολουθεῖ ὁ τόπος τῶν βασάνων, μὲ τὸν πύρινον ποταμὸν καὶ τοὺς δράκοντας τῆς κολάσεως.

Καὶ τὸ τμήμα τοῦτο τῆς παραστάσεως ἐνέχει ἔντονον τὴν σφραγίδα τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτου, εἶναι ἐκφραστικὸν τῆς λαϊκῆς ἀντιλήψεως καὶ τρομακτικὸν διὰ τὸ λαϊκὸν αἶσθημα.

Ἡ ὅλη παράστασις τῆς Δευτέρας Παρουσίας ἀκολουθεῖ πιστῶς τὴν μεταβυζαντινὴν παράδοσιν τῆς εἰκονογραφικῆς τέχνης<sup>3</sup>.

Ἡ κατάτμησις τοῦ ὅλου θέματος εἰς ζῶνας, χωριζομένης ἀπ' ἀλλήλων διὰ νεφελῶν<sup>4</sup>, δὲν διασπᾷ τὴν ἐνότητα τῆς παραστάσεως, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐμφανίζει ταύτην ὑπὸ καθολικὸν πρῶσμα, κατὰ τὴν πραγματικὴν ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων καὶ κατ' ἀφηγηματικὴν τεχνοτροπίαν.

Τὴν τοιαύτην διάταξιν τοῦ θέματος ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλους, παλαιότερους, ναοὺς τῆς Μακεδονίας<sup>5</sup>, τοῦτο δ' ἀποδεικνύει τὴν δημιουργηθεῖσαν εἰς τὴν ἐν λόγῳ περιοχὴν κοινὴν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν.

Βεβαίως ὑπάρχει μία τυποποίησις καὶ σχηματοποίησις εἰς τὰ πρόσωπα,

1. Ἡ ὅλη σκηνὴ εἶναι λίαν παραστατικὴ καὶ ἐκφράζει τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν. Οἱ καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἀποθανόντες (φυσιολογικῶς, ναυαγήσαντες, κατασπαραχθέντες ὑπὸ θηρίων κλπ.) θὰ ἀναστηθοῦν πρὸς κρίσιν. Πρβλ. τὸ τῆς Ἁγίας Γραφῆς: «ὁ Κύριος ἐν κελύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἀναστήσονται πρῶτον» (Θεσσ. Α' δ' 16).

2. Συμφώνως πρὸς τὸ ρητὸν τῆς Γραφῆς: «τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ εὐωνύμων· πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηγορούμενοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον...» (Ματθ. κε' 41).

3. Πρβλ. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 140 κέ. καὶ Ἀνδρ. Ευγγουπόλου, Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν, Ἀθῆναι 1957, σελ. 106.

4. Ἡ διαίρεσις τῶν τοιχογραφιῶν εἰς ζῶνας παρατηρεῖται ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος κέ. Βλ. σχετικῶς Ἀνδρ. Ευγγουπόλου, Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων, Ἀθῆναι 1957, σελ. 83 κέ.

5. Βλ. Ν. Μουτσοπούλου, Καστοριά, Παναγία ἡ Μαυριώτισσα, Ἀθῆναι 1967, σελ. 38-39, πίν. 39. Ἐπίσης Στ. Πελεκανίδου, Βυζαντινὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Πρέσπας, Θεσσαλονίκη 1960, σελ. 23.

εἰς τὴν ἔνδυμασίαν καὶ τὴν στάσιν αὐτῶν, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἔκφρασιν. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀποτέλεσμα γενικωτέρας σχηματοποιήσεως τῆς μεταβυζαντινῆς ἀγιογραφικῆς τέχνης καὶ ἐλλείψεως μεγάλων δημιουργῶν ἀγιογράφων. Τὴν μονοτονίαν διασπᾶ ἡ πολυχρωμία τῶν ἔνδυμάτων καὶ ἡ ἀποτύπωσης εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ἀνθρώπων διαφόρων συναισθημάτων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ θέμα τῆς ψυχοστασίας, καὶ τοῦτο εἶναι γνωστὸν ἐξ ἄλλων τοιχογραφῶν<sup>1</sup>.

Ἐξ ἀπόψεως τεχνοτροπίας παρατηρητέον, ὅτι αἱ μορφαὶ εἶναι ἀδρῶς περιγεγραμμέναι. Μὲ παχείας γραμμὰς χαράσσονται τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου. Οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι μεγάλοι καὶ ἔντονοι, σημειοῦνται δὲ ἐπίσης δι' ἐντόνων γραμμῶν ἢ ρις καὶ τὰ χεῖλη. Αἱ κινήσεις εἶναι συγγρατημέναι, αἱ μορφαὶ μᾶλλον στατικάι. Τὰ ἐνδύματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ χιτῶνα καὶ χλαμύδα, πίπτουν δὲ κατὰ φυσικὸν τρόπον ἐπὶ τῶν σωμάτων, μὲ ἀπλᾶς καὶ ὀλίγας πτυχώσεις.

Ἡ ὅλη ἐκτέλεσις τῆς παραστάσεως παρέχει τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἀπλοϊκότητος καὶ φυσικότητος. Ὁδηγούμεθα οὕτως εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν τὴν μοναστικὴν τεχνοτροπίαν, ἡ ὁποία ἔλκει τὴν καταγωγὴν τῆς ἐξ Ἀνατολῶν<sup>2</sup>. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις τῶν ἐκλεπτισμένων προσώπων, τῆς πο-

1. Βλ. Κ. Κ α λ ο κ ὄ ρ η, Προέλευσις τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου τῆς Μακεδονίας, τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας, Θεσ/κη 1970, πίναξ 40, εἰκῶν β', ὅπου προσκομίζεται παράδειγμα ἐκ Decani (Γιουγκοσλαβίας). Συγκρινομένη ἡ σκηνὴ τῆς ψυχοστασίας εἰς ἄγ. Ἀθανάσιον μὲ τὴν ἀντίστοιχον, τὴν εὐρισκομένην εἰς Decani, ἡ ὁποία ἀνάγεται εἰς τὸν 14ον αἰῶνα, παρουσιάζει ὄρισμένας διαφορὰς, μικρὰς μὲν, ἀλλὰ χαρακτηριστικὰς τῆς τεχνοτροπίας. Ἡ ψυχὴ εἰς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν τοιχογραφίαν ἴστανται μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας εἰς τὸ στήθος καὶ γυμνὴ μόνον κατὰ τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος, ἐνῶ εἰς τὸ Decani ἡ δεξιὰ χεὶρ εἶναι ἐλαφρῶς τεταμένη, ἡ ἀριστερὰ μὲ ἀνοικτὴν παλάμην φέρεται πρὸς τὸ στήθος, τὸ δ' ὅλον σῶμα εἶναι γυμνόν. Ἡ παράστασις τῆς ψυχῆς εἰς τὸ ἡμέτερον μνημεῖον, μὲ τὴν σχηματικὴν καὶ ἀδρᾶν περιγραφὴν, ἐκφράζει μύχια ἐσωτερικὰ συναισθήματα. Ἐπίσης, εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ Decani εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἐπέμβασις καὶ τοῦ ἀγγέλου καὶ τοῦ δαίμονος εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς δικαιοσύνης, ἐνῶ εἰς τὸ ὑπ' ὄψει μνημεῖον μόνον ὁ δαίμων ἐπεμβαίνει, διὰ νὰ σύρῃ τὸν ζυγὸν πρὸς τὴν πλευρὰν του. Καὶ τοῦτο ἐκφράζει τὴν ἀντίληψιν τοῦ καλλιτέχνου εἰς τὸ θέμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ὁρίων τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἡρεμία τοῦ ἀγγέλου τοῦ Decani ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὴν ἐτοιμότητα καὶ ἐργήγορσιν τῶν ἀγγέλων τῆς ἡμετέρας τοιχογραφίας. Τέλος δέ, οἱ δαίμονες εἰς τὸ μνημεῖον Decani ζωγραφοῦνται ἀνθρωπόμορφοι, ἐνῶ εἰς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν τοιχογραφίαν εἶναι λίαν δύσμορφοι καὶ κερατοφόροι. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἡμετέρα τοιχογραφία προέρχεται ἀπὸ λαϊκὸν τεχνίτην καὶ ἀνταποκρίνεται πληρέστερον πρὸς τὰ θρησκευτικὰ συναισθηματα τῶν πιστῶν.

2. Βλ. Ἀ ν δ ρ. Ἐ υ γ γ ο π ο ὑ λ ο υ, Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων, ἔνθα ἀνωτ., σελ. 72 κέ., ὅπου γίνεται λόγος περὶ ἀνατολικῆς ἐπίδρασεως εἰς τὴν τέχνην



λυπτύχου ἐνδυματολογίας, τῶν χαριεσσῶν κινήσεων, αἱ ὁποῖα διασποῦν τὸν νόμον τῆς μετωπικότητος, ἀπουσιάζει<sup>1</sup>. Τοῦτο ἄλλωστε εἶναι πολὺ φυσικόν. Ἡ περιοχὴ εἶναι ἀπομεμακρυσμένη ἐκ τῶν μεγάλων καλλιτεχνικῶν κέντρων καὶ στερεῖται οἰκονομικῶν μέσων<sup>2</sup>.

Εἰς τὴν ὄλην σύνθεσιν κυριαρχεῖ ποικιλία χρωμάτων, προτιμωμένων τῶν βαθέων (κυανοῦν, ἐρυθρόν, πράσινον, φαιόν, μέλαν), τὰ ὁποῖα ἀνταποκρίνονται πληρέστερον πρὸς τὸ θέμα καὶ δημιουργοῦν ἀνάλογα συναισθήματα καὶ ἐντυπώσεις εἰς τοὺς πιστοὺς.

Οὕτως ὁ ἁγιογράφος, διὰ τῶν ἐκφραστικῶν αὐτοῦ μέσων, ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ του, νὰ ὑπηρετήσῃ δηλ. τὴν λατρείαν.

### *Β'. Νοτία πλευρὰ*

Αἱ ἁγιογραφίαι τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ εἶναι διατεταγμέναι ὡς ἀκολούθως :

1. Εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς τῶν παραθύρων ἅγιοι ἀσκηταί.
2. Εἰς τὰς μεταξὺ τῶν παραθύρων ἐπιφανείας ἕτεροι ὀλόσωμοι ἅγιοι.
3. Κάτω τῶν παραθύρων, εἰς μίαν ζώνην, τρεῖς ἁγιογραφικαὶ παραστάσεις, ἀναφερόμεναι εἰς παραβολὰς τοῦ Χριστοῦ.

Ἀναλυτικώτερον, αἱ ἁγιογραφίαι αὗται ἔχουν ὡς ἀκολούθως :

1. Οἱ εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς τῶν παραθύρων ἱστοροῦμενοι ἅγιοι καταλαμβάνουν ὄλην τὴν ἔκτασιν τοῦ πάχους τοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ. Ἀρχόμενοι ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ βαίνοντες πρὸς δυσμὰς παρατηροῦμεν τὰς κάτωθι ἁγιογραφίας :

α) Εἰς τὸ δεύτερον παράθυρον (τὸ πρῶτον εὐρίσκεται εἰς τὸ Ἱερόν) καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ πλευρὰν ΑΓΙΟΣ ΣΑΒΒΑΣ, εἰς δὲ τὴν δεξιὰν ΟΝΟΥΦΡΙΟΣ.

β) Εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ τρίτου παραθύρου ΑΝΤΩΝΙΟΣ, εἰς δὲ τὴν δεξιὰν ΠΑΧΩΜΙΟΣ.

γ) Εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ τετάρτου παραθύρου ΑΓΙΟΣ ΕΥΘΥΜΙΟΣ, εἰς δὲ τὴν δεξιὰν ΙΛΑΡΙΟΝ (sic).

δ) Εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ πέμπτου παραθύρου ΑΓΙΟΣ ΑΡΣΕ-

---

τῶν Βαλκανίων ἀπὸ [τοῦ 11ου αἰ. καὶ μετέπειτα. Βλ. ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ, Μανουὴλ Πανσέληνος, Ἐκδόσεις Ἀθηνῶν, 1956, σελ. 25, Ἀ γ γ. Π ρ ο κ ο π ί ο υ, Τὸ Μακεδονικὸ ζήτημα στὴ Βυζαντινὴ ζωγραφικὴ, Ἀθήνα 1962, σελ. 28 κέ. καὶ Κ ω ν. Κ ο λ ο κ ῦ ρ η, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 25 κέ.

1. Βλ. Ἀ γ γ. Π ρ ο κ ο π ί ο υ, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 34 κέ., Ἀ ν δ ρ. Ξ υ γ γ ο π ο ὄ λ ο υ, Μανουὴλ Πανσέληνος, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 18, 25.

2. Ἀ ν δ ρ. Ξ υ γ γ ο π ο ὄ λ ο υ, Τὰ μνημεῖα τῶν Σεργίων, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 89, 117.

ΝΙΟΣ, εἰς δὲ τὴν δεξιὰν ΑΘΑΝΑΣ (ΙΟΣ);).

Εἰς τὴν τελευταίαν ἀγιογραφίαν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, πρόκειται περὶ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου. Τοῦτο ἐξάγεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἅπαντες οἱ Ἅγιοι εἰς τὰς πλευρὰς τῶν παραθύρων εἶναι ἀσκηταί, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ εἰλητοῦ, ὅπερ ὁ ἐν λόγῳ ἀσκητῆς φέρει :

τὸ δέ...  
ἀνω  
οστις  
βουληθῆ  
πράξει

Ἀποκλείεται πάντως νὰ εἶναι ὁ ἅγ. Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, διότι οὗτος ζωγραφεῖται παραπλεύρως, εἰς τὴν μεταξὺ τῶν παραθύρων ἐκτεινομένην ἐπιφάνειαν<sup>1</sup>.

Ἄπαντες οἱ ὡς ἄνω Ἅγιοι παρίστανται ὁλόσωμοι καὶ κρατοῦν εἰλητά. Ἡ ἐνδυμασία καὶ ἡ ἐν γένει ἐμφάνισις τοῦ σώματός των φέρουν ἐκδηλὰ τὰ σημεῖα τῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ ἀσκήσεως αὐτῶν<sup>2</sup>. Καὶ ἐνταῦθα τὰ περιγράμματα εἶναι μὲ χονδρὰς γραμμάς, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἔντονα, οἱ ὀφθαλμοὶ μεγάλοι. Ἡ ἀπουσία κινήσεως ἀπὸ τὰ σώματα καὶ ἡ ἐν γένει εὐλαβῆς στάσις, γνωρίσματα ἑνὸς ἀρχαϊκοῦ ρυθμοῦ εἰς τὴν ζωγραφικὴν, προερχομένου ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν<sup>3</sup>, εἶναι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῶν παραστάσεων τούτων.

2. Αἱ μεταξὺ τῶν παραθύρων ἐπιφάνειαι τοῦ τοίχου τῆς νοτίας πλευρᾶς καλύπτονται ἀπὸ ὁλοσώμους Ἅγίους.

α) Εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου παραθύρου ἐπιφάνειαν ὁ ΑΓΙΟΣ ΒΛΑΣΙΟΣ.

β) Μεταξὺ τρίτου καὶ τετάρτου παραθύρου ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ.

γ) Μεταξὺ τετάρτου καὶ πέμπτου παραθύρου ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡ(Ε)ΙΑΣ.

Ἄπαντες φέρουν ἱερατικὴν στολήν, εὐλογοῦν διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ κρατοῦν κλειστὸν Εὐαγγέλιον μὲ τὴν ἀριστεράν.

Ἡ μετωπικότης, τὰ ἄδρὰ χαρακτηριστικὰ καὶ οἱ ἔντονοι ὀφθαλμοὶ εἶ-

1. Πρβλ. Διογυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 163 (τρόπος ἀπεικονίσεως τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ Ἀθῳ, προσομοιάζων πρὸς τὴν ἐξεταζομένην τοιχογραφίαν).

2. Βλ. Διογυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 162-163 (περὶ τῆς ἀγιογραφίσεως τῶν ἁγίων Ἀντωνίου, Σάββα, Εὐθυμίου, Ἰλαρίωνος, Ἀρσενίου καὶ Παχωμίου).

3. Πρβλ. Ἀγγ. Προκοπίου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 28 κέ., Κ. Καλοκύρη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 35, Ἀνδρ. Ευγγοπούλου, Μανουὴλ Πανσέληνος, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 25.

ναὶ καὶ ἐδῶ οἱ τρόποι ἐκφράσεως τοῦ ἁγιογράφου. Τὰ ἐνδύματα εἶναι πλούσια, αἱ πτυχώσεις ὀλίγαι καὶ κανονικαί, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ φαίνεται διωγκωμένον τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Ἐλλείπει ἡ πολυσταυρία, ἡ πολυχρωμία, τὰ ποικίλα σχέδια τῶν ἐνδυμάτων καὶ ἐν γένει ἡ πολυτέλεια. Ἡ ἱερατικὴ στολὴ εἶναι ἀπλὴ καὶ λιτὴ.

3. Τὴν κάτωθεν τῶν προηγουμένων παραστάσεων ἐπιφάνειαν τῆς νοτίας πλευρᾶς καταλαμβάνουν τρεῖς διαδοχικαὶ παραστάσεις, διαχωριζόμεναι μεταξύ των διὰ πλαισίων. Ἐκάστη τούτων ἔχει ὡς θέμα μίαν παραβολὴν ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι διατεταγμένα, ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, ὡς ἀκολουθῶς :

α) **Ὁ πλούσιος καὶ ὁ πτωχός.** Παρίσταται πολυτελὴς τράπεζα, εἰς



Εἰκ. 8. Ὁ πτωχὸς Λάζαρος.

(Λεπτομέρεια)

τὸ μέσον κάθηται ὁ οἰκοδεσπότης καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ἀνὰ ἓν ἀνδρόγυνον. Εἰς τὸ ἄκρον τῆς τραπέζης θεραπεινὸς ὑπηρετεῖ. Εἰς τὸ βάθος διακρίνεται πολυτελὴς οἰκία, μὲ κίονας, τόξα καὶ ἀψίδας. Εἰς τὸ κάτω δεξιὸν ἄκρον τῆς εἰκόνος ὁ πτωχὸς Λάζαρος, γυμνὸς κατὰ τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος, γονυκλινῆς, τείνει τὰς χεῖρας ἱκετευτικῶς (εἰκ. 8). Τὸ σῶμα του εἶναι διάστικτον ἀπὸ πληγᾶς. Δύο κύνες ἑκατέρωθεν τοῦ πτωχοῦ, λείχουν ὁ εἰς τὰς πληγὰς τοῦ ἄνω μέρους τοῦ σώματος, ὁ δ' ἕτερος τὰς πληγὰς τῶν ποδῶν. Ἡ ὅλη σύνθεσις τῆς παραστάσεως ἀκολουθεῖ πιστῶς τὴν σχετικὴν ἀφήγησιν τῆς εὐαγγελικῆς περικοπῆς<sup>1</sup>.

1. Λουκᾶ ιστ' 19-21.

β) Ὁ πτωχὸς εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ἀβραάμ. Παρίσταται ὁ Παράδεισος ἀριστερὰ καὶ ἡ Κόλασις δεξιὰ, διαχωριζόμενοι ἀπ' ἀλλήλων δι' ἐνὸς τείχους. Ἐντὸς τοῦ κήπου τοῦ Παραδείσου ὁ Ἀβραάμ καθήμενος κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς εἰς τοὺς κόλπους του τὸν πτωχὸν Λάζαρον, μικρόσωμον, ἡμίγυμνον. Εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ ποτήριον. Εἰς τὴν κάτω δεξιὰν γωνίαν τῆς παραστάσεως ζωγραφεῖται, ἐντὸς φλογός, ὁ πλούσιος, δοκιμαζόμενος ἀπὸ τὸ μαρτύριον τῆς δίψης. Φέρει τὴν ἀριστερὰν χεῖρα εἰς τὸ ἀνοικτὸν στόμα του καὶ τείνει τὴν δεξιὰν πρὸς τὸν Ἀβραάμ, ζητῶν ὕδωρ, διὰ νὰ δροσίῃ τὰ χεῖλη του.

Ἡ παράστασις αὕτη ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς προηγουμένης, ἔχει δ' ὡς βάσιν τὰ αὐτὸ εὐαγγελικὸν κείμενον<sup>1</sup>.

γ) Ὁ Τελώνης καὶ ὁ Φαρισαῖος. Ἡ παράστασις ἀπεικονίζει τὸ ἐσωτερικὸν ναοῦ. Τρεῖς κίονες συνδέονται μεταξύ των διὰ τόξων, σχηματιζόμενων οὕτω δύο ἀψίδων. Κάτω τῶν ἀψίδων ὁ Φαρισαῖος καὶ ὁ Τελώνης προσεύχονται. Ὁ Φαρισαῖος εἶναι πολυτελέστερον τοῦ Τελώνου ἐνδεδυμένος. Φορεῖ ὑποδήματα, ποδήρη χιτῶνα, δεύτερον χιτῶνα ἑξικνούμενον μέχρι τῶν γονάτων, ζώνην, γλαμύδα καὶ ἕτερον ἔνδυμα, ἐν εἶδει ὠμοφορίου. Φέρει τὴν δεξιὰν χεῖρα εἰς τὸ στήθος, εἰς σχῆμα εὐχαριστίας, καὶ τείνει τὴν ἀριστερὰν πρὸς τὰ κάτω, μὲ ἀνοικτὴν τὴν παλάμην. Ἔχει λευκὸν γένειον. Ἡ ὄλη στάσις καὶ ἔκφρασις αὐτοῦ δεικνύουν ἐντόμως αὐτοπεποιθήσιν καὶ ὑπερηφάνειαν.

Ὁ Τελώνης εἶναι ἀνυπόδητος, φορεῖ χιτῶνα καὶ γλαμύδα, στηρίζεται ἐπὶ τοῦ κίονος, κύπτει ἐλαφρῶς τὴν κεφαλὴν καὶ φέρει τὰς χεῖρας σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ στήθους. Ἔχει καστανὸν γένειον. Ἐκ τῆς ὅλης στάσεως καὶ ἐκφράσεως αὐτοῦ ἐκδηλοῦνται συναισθήματα φόβου καὶ ταπεινοφροσύνης (εἰκ. 9 καὶ 10).

Εἰς τὴν παράστασιν αὐτὴν ὁ τεχνίτης ἀντλεῖ ἐπίσης τὸ θέμα του ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχον διήγησιν τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου<sup>2</sup>.

Αἱ τρεῖς ἀνωτέρω τοιχογραφίαι παρουσιάζουν ἀπλότητα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου. Κυριαρχοῦν αἱ εὐθεῖαι γραμμαί. Ἐντονα καὶ παχέα περιγράμματα, ἀκίνησία καὶ μετωπικότης, μεγάλοι ὀφθαλμοί, σαρκώδη σώματα, ὀγκώδεις μορφαί, ἀποτελοῦν τὰ κύρια γνωρίσματα. Τὰ ἐνδύματα εἶναι καὶ ἐνταῦθα εὐρύχωρα μὲ ἐλαχίστας πτυχώσεις, πίπτοντα κατ' εὐθείας γραμμὰς ἐπὶ τῶν σωμάτων. Ἡ ἀπλοϊκότης τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα ὁ ἀγιογράφος χρησιμοποιοεῖ ὡς διακοσμητικὰ εἰς τὰς παραστάσεις του—ἡ οἰκία εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ πτωχοῦ, τὸ ἐσωτερικὸν ναοῦ εἰς

1. Λουκᾶ ιστ' 22-26.

2. Λουκᾶ ιη' 10 - 14. Πρβλ. Διογυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἔνθα ἀνωτ., σελ. 124.



Εἰκ. 9. Τελώνης καὶ Φαρισαῖος.

(Τοιχογρ. Ν. πλευρᾶς)



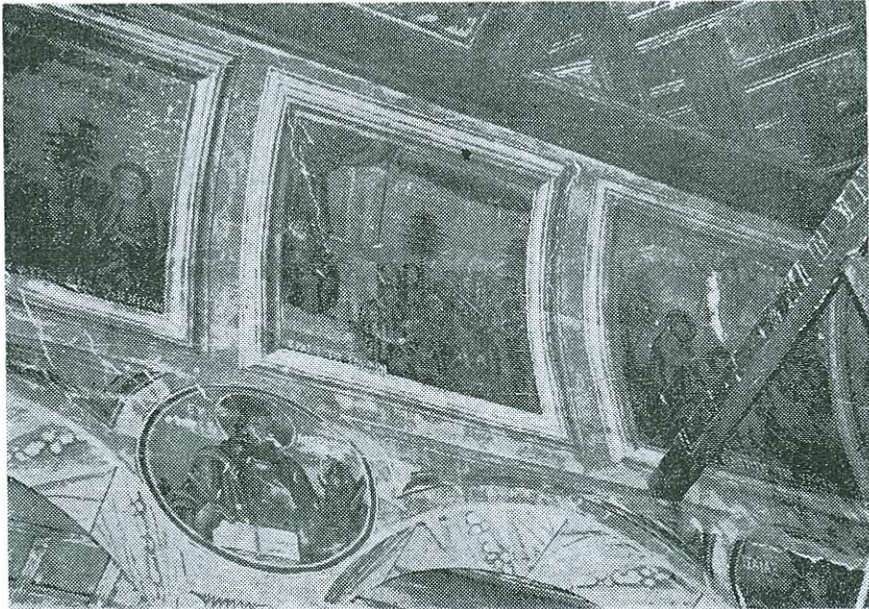
Εἰκ. 10. Τελώνης.

(Λεπτομέρεια εἰκόνης 9)

τὴν παράστασιν τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου—μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀπλότητα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Οἱ δὲ χρησιμοποιούμενοι ὡς διακοσμητικὰ στοιχεῖα τῶν παραστάσεων κίονες, φέρουν εἰς τὴν μνήμην μας τοὺς ἀντιστοιχοῦς κίονας τῆς κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

### Γ'. Μεσαίου κλίτους

Τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ μεσαίου κλίτους, νοτίαν, δυτικὴν καὶ βορείαν, διατρέχουν, ἐν εἴδει ζωφόρου, παραστάσεις ἐκ τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ, ἅπασαι ἐντὸς πλαισίων. Ὑπεράνω δὲ τῶν κιονοκράνων καὶ εἰς τὸ τρίγωνον, τὸ



Εἰκ. 11. Τοιχογραφίαι μεσαίου κλίτους.

ὁποῖον σχηματίζουν τὰ τόξα, ζωγραφοῦνται οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταὶ καὶ ἰσάριθμοι Προφῆται, ἐντὸς στηθαίων (εἰκ. 11).

#### 1. Σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ.

α) Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ μεσαίου κλίτους καὶ ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, ὑπάρχουν αἱ κάτωθι παραστάσεις :

- I.—Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
- II.—ΑΣΠΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΕΛΙΣΑΒΕΤ
- III.—Η ΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ
- IV.—Η ΥΠΑΠΑΝΤΗ
- V.—Η ΦΥΓΗ ΕΙΣ ΑΙΓΙΠΤΟΝ
- VI.—ΚΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΟΔΟΜΩΝ
- VII.—Η ΒΑΠΤΙΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ
- VIII.—Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΠΕΙΡΑΖΟΜΕΝΟΣ
- IX.—Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΕΠΙΤΙΜΩΝ ΤΟΙΣ ΑΝΕΜΟΙΣ ΚΑΙ ΤΗ ΘΑΛΑΣΣΗ

β) Ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ ὑπεράνω τοῦ γυναικωνίτου :

I.—Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΜΕΤΑΒΑΛΛΩΝ ΤΟ ΥΔΩΡ ΕΙΣ ΟΙΝΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΝ ΚΑΝΑ ΓΑΜΟΝ

II.—Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΙΟΜΕΝΟΣ ΤΟΝ ΥΟΝ ΤΗΣ ΧΗΡΑΣ

γ) Ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ μεσαίου κλίτους καὶ ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, αἱ κάτωθι παραστάσεις :

I.—Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΙΟΜΕΝΟΣ ΤΟΝ ΠΑΡΑΛΥΤΟΝ

II.—Η ΒΑΪΦΟΡΟΣ

III.—Ο ΜΥΣΤΙΚΟΣ ΔΕΙΠΝΟΣ

IV.—Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

V.—Η ΠΡΟΔΟΣΙΑ ΤΟΥ ΙΟΥΔΑ

VI.—Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΡΙΝΟΜΕΝΟΣ ΥΠΟ ΤΟΥ ΠΙΛΑΤΟΥ

VII.—Η ΑΠΟΝΙΨΙΣ ΤΟΥ ΠΙΛΑΤΟΥ

VIII.—Η ΣΤΑΥΡΩΣΙΣ

IX.—Η ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

Ἐντύπωσιν προκαλεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἅγιογράφος παρενέβαλεν εἰς τὰς σκηνὰς ἐκ τοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων τοῦ Χριστοῦ καὶ μίαν σκηνήν, ἀναφερομένην εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, τὴν κρίσιν τοῦ Σολομῶντος <sup>1</sup>.

Τὸ θέμα τῆς ἐν λόγῳ παραστάσεως εἶναι ἄσχετον πρὸς τὰς λοιπὰς (εἰκ. 12). Μία ἐξήγησις τοῦ φαινομένου τούτου θὰ ἠδύνατο νὰ δοθῆ, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὴν ἔναντι πλευρὰν εἰκονίζεται, ἐντὸς σπηθίου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁ προφήτης Σολομών. Ὁ λαϊκὸς τεχνίτης ἔνταῦθα ἐγκαταλείπει τὴν χρονικὴν ἀλληλουχίαν τῶν συμβάντων καὶ ἐπιλαμβάνεται τῆς εὐκαιρίας, διὰ νὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς πιστοὺς, μὲ τὴν εἰκόνα του, καὶ ἕτερον δίδαγμα, προσφιλὲς μάλιστα εἰς τὰς λαϊκὰς ψυχὰς καὶ λίαν ἐντυπωσιακὸν εἰς τὴν ἀπλοϊκὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων, ὡς εἶναι τὸ δίδαγμα τῆς ἀποδόσεως δικαιοσύνης καὶ τῆς μητρικῆς ἀγάπης, τὸ ὁποῖον περικλείει ἡ ἐν λόγῳ παράστασις.

Πέρα ὁμοῦς τούτων, ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν τοιχογραφία ἀποτελεῖ συμφυρμὸν δύο εἰκονογραφικῶν θεμάτων, τῆς κρίσεως τοῦ Σολομῶντος καὶ τῆς σφαγῆς τῶν νηπίων ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς παραστάσεως εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος κρατοῦσα τὸν Ἰησοῦν βρέφος εἰς τὴν ἀγκάλῃν τῆς. Ἀμφότεροι φέρουν φωτιστέφανον καὶ περιβάλλονται ὑπὸ προστατευτικῆς νεφέλης. Διακρίνονται δὲ καὶ ἄλλα νήπια καὶ στρατιῶται ἔτοιμοι νὰ θανατώσουν ταῦτα διὰ τοῦ ξίφους των.

Μὲ τὴν παρεμβολὴν τῆς σφαγῆς τῶν νηπίων ὁ λαϊκὸς ζωγράφος διατηρεῖ τὴν ἱστορικὴν ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων ἐκ τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ.

Ἄπασαι αἱ ἐν λόγῳ τοιχογραφίαι εὐρίσκονται ἐντὸς πλαισίων καὶ ὁμοιάζουν πρὸς ἀνηρτημένους ζωγραφικοὺς πίνακας. Ἐνταῦθα ἡ ἀπομά-

1. Βασιλειῶν Γ' γ' 16-28.

κρυνσις ἐκ τῶν ἀντιστοίχων βυζαντινῶν προτύπων εἶναι περισσότερον ἐμφανής. Αἱ συνθέσεις πλησιάζουν ἀρκούντως πρὸς τὴν πραγματικὴν (ρεαλιστικὴν) ἀπεικόνισιν τῶν γεγονότων, καθ' ὃ μέτρον ἐπιτρέπουν ἡ εὐαισθησία καὶ ἡ τέχνη τοῦ ζωγράφου. Αἱ παραστάσεις εἶναι πολυπρόσωποι, τὰ δὲ τοπία καὶ αἱ σκηναὶ καταβάλλεται προσπάθεια ὑπὸ τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτου νὰ ἀποδοθοῦν κατὰ φυσικὸν τρόπον. Προφανῶς ἐδῶ ὁ ζωγράφος ἔχει κατὰ νοῦν ἰταλικά πρότυπα, εἴτε τοιχογραφιῶν, εἴτε φορητῶν εἰκόνων, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει περιόδον (τέλη τοῦ 19ου αἰ.) εἶναι εὐθρέως διαδεδομένα καὶ εἰς



Εἰκ. 12. Ἡ κρίσις τοῦ Σολομῶντος.

(Τοιχογρ. μεσαίου κλίτους)

τὰ πλέον ἀπομεμακρυσμένα χωρία<sup>1</sup>. Ἡ ἐπίδρασις τῆς δυτικῆς τέχνης ἐπὶ τῶν ἐξεταζομένων τοιχογραφιῶν εἶναι διττή, ἀναφερομένη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ τῶν εἰκονογραφικῶν θεμάτων, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπὶ τῆς τεχνοτροπίας αὐτῶν.

Εἰκονογραφικὰ θέματα, ὡς «Ἡ κρίσις τοῦ Σολομῶντος», «Ὁ Χριστὸς κρινόμενος ὑπὸ τοῦ Πιλάτου», «Ἡ ἀπόνιψις τοῦ Πιλάτου», εἶναι σπάνια εἰς τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν, εἰσῆλθον δ' εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἀγιογραφίαν ἐξ ἐπιδράσεως ζωγράφων τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἄλλὰ καὶ ἡ τεχνοτροπία τούτων εἶναι ξένη πρὸς τὴν Ὄρθόδοξον βυ-

1. Ἀ ν δ ρ. Ε υ γ γ ο π ο ὄ λ ο υ, Σχεδιάσμα, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 257 κέ., 283 κέ.



ζαντινὴν παράδοσιν. Ἐδῶ αἱ σκηναὶ ἔχουν τὴν μορφήν καὶ τὴν τέχνην ζωγραφικῶν πινάκων, πρὸς ἀνάρτησιν ἐπὶ τοῦ τοίχου καὶ ὄχι λατρευτικῶν εἰκόνων, πρὸς προσκύνησιν ὑπὸ τῶν πιστῶν καὶ νουθεσίαν των. Τὸν διακοσμητικὸν τοῦτον ρόλον διαδραματίζουν καὶ ἐδῶ, παρατεταγμένα εἰς ὀρθογώνια σχήματα, εἰς τὸ ὕψος τοῦ μεσαίου κλίτους καὶ περιβαλλόμενα ὑπὸ ἐντόνων διαχωριστικῶν πλαισίων.

Ἡ ἀπεικόνισις τῶν σκηνῶν ἀκολουθεῖ πιστῶς τὰς σχετικὰς εὐαγγελικὰς περικοπὰς<sup>1</sup>.

Ἡ ζωγράφος ἐπιδιώκει νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα κατὰ φυσικὸν τρόπον. Ἡ δογματικὸς χαρακτὴρ τῶν εἰκόνων ἀπουσιάζει, ὁ δὲ διδακτικὸς σκοπὸς ἐξυπηρετεῖται ἐν μέρει διὰ τῆς τοποθετήσεως τοῦ πιστοῦ ἔναντι τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καί, κατ' ἐπέκτασιν, τῆς ἐξαγωγῆς ὑπ' αὐτοῦ τῶν σχετικῶν διδαγμάτων.

Δὲν πρέπει, ἄλλωστε, νὰ λησμονῶμεν ὅτι οἱ ἀπλοῖκοι πιστοί, οἱ στεροῦμενοι θεολογικῆς μορφώσεως, διὰ τοὺς ὁποίους κυρίως ἱστορήθησαν αἱ τοιαῦται τοιχογραφίαι, ἔχουν ἀνάγκη τὴν τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν καὶ ἡ ἀπουσία τῆς καταλλήλου παιδείας συνετέλεσαν, ὥστε ἡ δυτικὴ τέχνη νὰ εἰσχωρήσῃ εὐκόλως εἰς τὴν εἰκονογραφίαν τῶν ὀρθοδόξων ναῶν.

Τέλος, παρατηροῦμεν καὶ ἐνταῦθα ὅτι αἱ τοιχογραφίαι τοῦ μεσαίου κλίτους ἔχουν ἔντονον λαϊκὸν χαρακτῆρα.

## 2. Εὐαγγελιστὰὶ — Προφῆται.

Ἐπὶ τῶν κίωνων καὶ εἰς τὴν τριγωνικὴν ἐπιφάνειαν, ἡ ὁποία σχηματίζεται ἐκ τῶν τόξων τῶν συνδεόντων, ἀνὰ δύο, τοὺς κίονας, εἰκονίζονται, ἐντὸς στηθαίων, οἱ τέσσαρες Εὐαγγελιστὰὶ καὶ ἰσάριθμοι Προφῆται. Οὕτως, εἰς τὴν νοτιᾶν πλευράν :

- α) Ἐπὶ τῶν κίωνων τοῦ πρώτου κίονος εἰκονίζεται ὁ ΕΥΑΓ. ΜΑΤΘΑΙΟΣ.
- β) Εἰς τὸν δεύτερον κίονα ὁ ΠΡ. ΔΑΒΙΔ.
- γ) Εἰς τὸν τρίτον κίονα ὁ ΕΥ. ΜΑΡΚΟΣ.
- δ) Εἰς τὸν τέταρτον κίονα ὁ ΠΡ. ΙΣΑΪΑΣ.

1. Περιγραφὴν τοῦ τρόπου ἀπεικόνισεως τῶν ἐν λόγῳ σκηνῶν βλ. εἰς Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 85-110. Ἐπίσης εἰς Ἀνδρ. Ξυγγοπούλου, Τὰ μνημεῖα τῶν Σεργίων, σελ. 104, ὅπου ἀναλύονται παραστάσεις τοῦ Δωδεκαόρτου, εἰς δὲ τοὺς πίνακας τοῦ βιβλίου προσκομίζονται ἀνάλογα παραδείγματα. Βλ. καὶ Στυλ. Πελεκανίδου, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 33-43.

Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν εἰκονίζονται :

α) Ὑπεράνω τοῦ πρώτου κίονος ὁ ΑΠ. ΙΩΑΝΝΗΣ.

β) Ὑπεράνω τοῦ δευτέρου κίονος ὁ ΠΡ. ΣΟΛΟΜΩΝ.

γ) Ὑπεράνω τοῦ τρίτου κίονος ὁ ΕΥ. ΛΟΥΚΑΣ.

δ) Ὑπεράνω τοῦ τετάρτου κίονος ὁ ΠΡ. ΖΑΧΑΡΙΑΣ.

Οἱ Εὐαγγελισταὶ καὶ οἱ Προφῆται ζωγραφοῦνται ἐν προτομῇ. Οἱ μὲν Εὐαγγελισταὶ κρατοῦντες Εὐαγγέλια καὶ παρακολουθούμενοι ὑπὸ τοῦ συμβολικοῦ τετραμόρφου (ὁ Ματθαῖος ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Μάρκος ὑπὸ τοῦ λέοντος, ὁ Ἰωάννης ὑπὸ τοῦ ἀετοῦ καὶ ὁ Λουκᾶς ὑπὸ τοῦ μόσχου)<sup>1</sup>, οἱ δὲ Προφῆται εἰκονίζονται κρατοῦντες εἰλητά.

Ὁ χαρακτὴρ καὶ τῶν ἐν λόγῳ τοιχογραφιῶν εἶναι λαϊκός.

#### Δ'. Ἱερὸν Βῆμα

##### 1. Ἀνατολικὴ πλευρά.

Εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ὡς Πλατυτέρα, ἔχουσα ἀνοικτὰς ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας. Φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς διάδημα, κεκοσμημένον διὰ πολυτίμων λίθων, φορεῖ δὲ πολυτελεῆ χιτῶνα καὶ μαφόριον. Εἰς τοὺς κόλπους τῆς Πλατυτέρας ὁ Ἰησοῦς Χριστός, εἰς νεανικὴν ἡλικίαν, κρατεῖ ἀνοικτὴν βίβλον (εἰκ. 13). Ἄπαν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ περιβάλλεται ὑπὸ δόξης, ἐν εἴδει ἀστέρος<sup>2</sup>.

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ ὀλίγον κάτω τῆς Πλατυτέρας ζωγραφοῦνται, ἀνὰ εἷς, ἄγγελοι, προυβλέποντες τὴν Θεοτόκον, μὲ συγκρατημένην κίνησιν.

Ὑπεράνω τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ καὶ δεξιὰ τοῦ παραθύρου εἰκονίζεται ὁ Θεὸς ὡς Πατήρ, καθήμενος, κρατῶν σκῆπτρον, γήινην σφαῖραν καὶ κλειστήν βίβλον.

Ἀριστερὰ δὲ τοῦ παραθύρου ζωγραφεῖται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καθήμενος, κρατῶν μέγαν Σταυρὸν (σύμβολον τοῦ Πάθους του).

Ὑπεράνω τοῦ παραθύρου, εἰς τὸ μέσον, εὐρίσκεται τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἐν εἴδει περιστερᾶς.

1. Πρβλ. Ἱεζεκιήλ α' 10 *καὶ ὁμοίωσις τῶν προσώπων αὐτῶν* πρόσωπον ἀνθρώπου καὶ πρόσωπον λέοντος... καὶ πρόσωπον μόσχου... καὶ πρόσωπον ἀετοῦ». Ὁμοίως καὶ Ἀποκάλ. Ἰω. δ' 7 καὶ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 151.

2. Πρβλ. σχετικὴν παράστασιν εἰς Ἀνδρ. Ευγγλοπούλου, Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων, σελ. 94, καὶ Στυλ. Πελεκανίδου, ἐνθ' ἄνωτ., πίν. III.

Ἡ σύνθεσις αὐτῆ παριστᾷ τὸ εἰκονογραφικὸν θέμα τῆς Ἁγίας Τριάδος, κατ' ἐπίδρασιν καὶ ἐδῶ τῆς δυτικῆς τέχνης<sup>1</sup>.

Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κόγχης τοῦ Ἁγίου Βήματος εἰκονίζονται, ἐκ δεξιῶν πρὸς τ' ἀριστερά, οἱ κάτωθι Ἱεράρχαι<sup>2</sup>:

ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ  
ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ  
ΑΓΙΟΣ ΙΩ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ  
ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ  
ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Ζωγραφοῦνται ὁλόσωμοι, κατ' ἐνώπιον, φέρουν ἀπλήν ἱερατικὴν στο-



Εἰκ. 13. Ἡ Πλατυτέρα.

(Τοιχογραφία εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ)

λὴν καὶ κρατοῦν εἰλητά, ἀναγράφοντα εὐχὰς ἐκ τῆς Θείας Λειτουργίας (εἰκ. 14). Διαγράφονται καὶ οὗτοι διὰ παχέων περιγραμμάτων, μὲ ἔντονα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, μὲ λιτότητα καὶ σχηματοποίησιν τῶν ἐνδυμάτων.

Εἰς τὴν ἀριστερὰ τῆς Ἁγίας Τραπέζης μικρὰν κόγχην, τὴν Πρόθεσιν, εἰκονογραφεῖται ἡ Ἄκρα Ταπείνωσις. Ὁ Ἰησοῦς εἰς ὀρθίαν στάσιν μὲ τὰ

1. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην, κατὰ τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν, εἰκονίζονται παραστάσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν δόξαν καὶ τὸν θρόνον τοῦ Χριστοῦ (Μεταμόρφωσις, Ἀνάληψις, Πεντηκοστή, Ἐτοιμασία τοῦ Θρόνου κλπ.). Ὁ ἡμέτερος λαϊκὸς τεχνίτης, διὰ συμφυροῦ τῶν ἀνωτέρω παραστάσεων, ἠθέλησε νὰ ἐξάρη ἕκαστον πρωταγωνιστοῦν πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος, συμφώνως πρὸς τὴν διαμορφωθείσαν παράδοσιν κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους.

2. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἑρμηνεία, σελ. 154.

σύμβολα τοῦ πάθους. Δεξιὰ τοῦ Ἰησοῦ ἡ Θεοτόκος καὶ ἀριστερὰ ὁ Ἰωάννης εἰς στάσιν δεήσεως.

Δεξιὰ τῆς κόγχης τῆς Προθέσεως ζωγραφεῖται ὁλόσωμος Ἅγιος με στολὴν διακόνου καὶ τὴν ἐπιγραφὴν : *ΡΟΥΦΙΝΟΣ ΔΙΑΚΩΝ*.

Ὑπεράνω τῆς Προθέσεως εἰκονίζεται, ἐντὸς πλαισίου, ὁ Νῶε προσφέρων θυσίαν<sup>1</sup>, μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν : *Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΝΩΕ*.

Εἰς τὴν δεξιὰ τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς μικρὰν κόγχην παρίσταται Ἡ ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ ὑπεράνω δὲ τῆς κόγχης Ἡ ΦΙΛΟΣΕΝΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ ἀμφότεραι κατὰ τὸν βυζαντινὸν τύπον<sup>2</sup>.

Ἀριστερὰ τῆς παραστάσεως τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραὰμ εἰκονίζεται ὁλό-



Εἰκ. 14. Οἱ ἅγιοι Νικόλαος καὶ Γρηγόριος.

(Τοιχογραφία Ἱεροῦ)

σωμος Ἅγιος, μετὰ στολὴν διακόνου καὶ τὴν ἐπιγραφὴν : *ΕΥΠΛΟΣ ΔΙΑΚΩΝ*<sup>3</sup>.

## 2. Βορεία πλευρά.

Ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Ἁγίου Βήματος ἔχει ἀνοιγῆ μικρὰ κόγχη, χρησιμεύουσα πιθανῶς διὰ τὴν νίψιν τῶν χειρῶν τοῦ ἱερέως, ἢ δι' ἄλλας σχετικὰς χρήσεις (χώνευτήριον κλπ.). Εἰς ταύτην εἰκονίζεται ἡ παράστασις τοῦ Ἱεροῦ Νιπτήρος, κατὰ τὰ βυζαντινὰ πρότυπα<sup>4</sup>. Ἡ στενότης τοῦ

1. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 49.

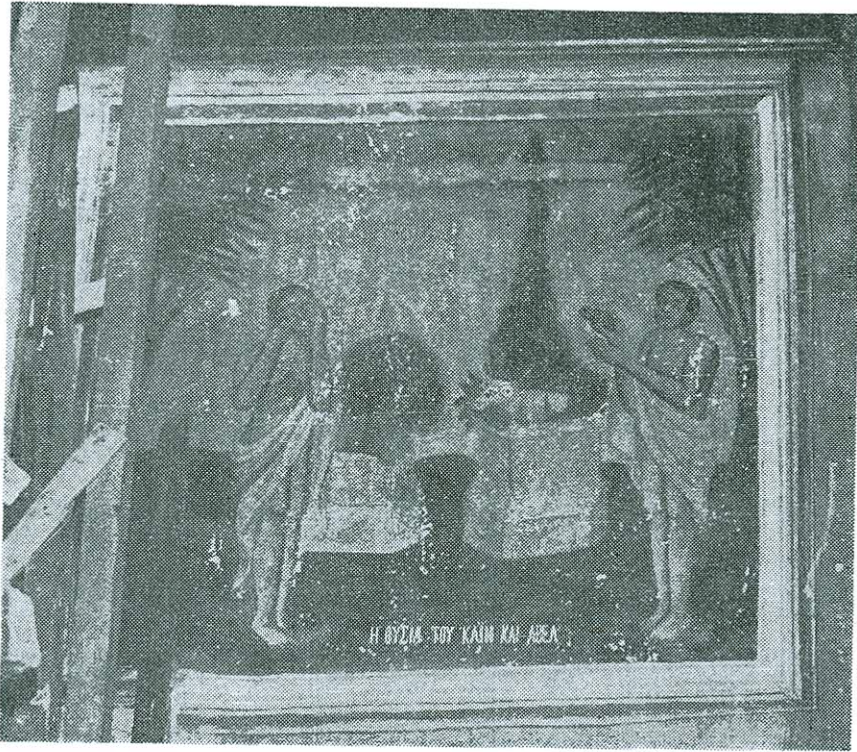
2. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 51-52. Πρβλ. καὶ Ἀνδρ. Εὐγγουπόλου, Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων, σελ. 79.

3 Βλ. καὶ Κ. Καλοκύρη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 28 καὶ πίν. 8β, ὅπου σχετικὸν παράδειγμα ἐξ ἁγ. Γεωργίου Kurbinovo, μετὰ ἀνάλογον τεχνοτροπίαν. Τὸ ὄνομα Εὐπλος συναντᾶται εἰς τὰ λειτουργικὰ κείμενα ὡς Εὐπλους.

4. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 103.

χώρου ὅμως δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ζωγράφον τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος. Διακρίνεται ὁ Ἰησοῦς νίπτων τοὺς πόδας ἐνὸς τῶν μαθητῶν—τοῦ Πέτρου—, οἱ δ' ἄλλοι, συνωθούμενοι, προσβλέπουν ἐνεοί.

Ὑπεράνω τῆς κόγχης ταύτης ζωγραφοῦνται ὁ Κάιν καὶ ὁ Ἄβελ, προσφέροντες ἕκαστος τὴν θυσίαν του ἐπὶ βωμοῦ (εἰκ. 15). Ὁ Ἄβελ προσφέρει κριόν, ὁ δὲ καπνὸς τῆς θυσίας του ἀνέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν. Φοροῦν ἀμφοτέρω ἱμάτιον, καλύπτον τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματός των. Ὁ Κάιν φέρει τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ προσώπου του κλαίων, ὁ δ' Ἄβελ τείνει ταύ-



Εἰκ. 15. Ἡ θυσία Κάιν καὶ Ἄβελ.

(Τοιχογραφία Ἱεροῦ)

τας ἔμπρός, εἰς σχῆμα εὐχαριστίας<sup>1</sup>. Ἡ παράστασις φέρει τὴν ἐπιγραφὴν : *Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΚΑΙΝ ΚΑΙ ΑΒΕΛ*.

Ἀμφοτέρω αἱ παραστάσεις εἶναι τελείως σχηματοποιημένοι, με παχείας γραμμὰς καὶ περιγράμματα καὶ με ἔντονον τὸν λαϊκὸν χαρακτῆρα εἰς τὴν τέχνην των.

### 3. Ν ο τ ί α π λ ε υ ρ ά.

Εἰς τὴν ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς μικρὰν κόγχην ζωγραφεῖται ὁ ἅγιος Στέφανος ὁ Πρωτομάρτυς, με τὴν ἐπιγραφὴν : *ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΡΩΤΟΜΑΡΤΥΣ*.

1. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 48.

Εἰκονίζεται ὁλόσωμος, κατ' ἐνώπιον, μὲ στιχάριον καὶ ὀράριον, ἀπλᾶ καὶ σχηματοποιημένα<sup>41</sup>.

Ἐπίσης, ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ Ἱεροῦ, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ παραθύρου, ὑπάρχουν ἴχνη τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ὅμως εἶναι τελείως κατεστραμμένοι, μὴ δυνάμενοι νὰ διακριθοῦν.

### Ε'. Γυναικωνίτης

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Γυναικωνίτου ἔχουν ὡς θέματα μορφὰς ἁγίων γυναικῶν.

Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς ζωγραφοῦνται μὲ τὰς ἀντιστοίχους ἐπιγραφάς, ἀριστερὰ ἡ ΑΓΙΑ ΒΑΡΒΑΡΑ<sup>2</sup> καὶ δεξιὰ ἡ ΑΓΙΑ ΘΕΩΔΟΡΑ.

Ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς ἀριστερὰ ἡ ΑΓΙΑ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ<sup>3</sup> εἰς τὸ μέσον ἡ ΑΓΙΑ ΜΑΡΙΝΑ καὶ δεξιὰ ἡ ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ<sup>4</sup>.

Ἄπασαι εἰκονίζονται ὁλόσωμοι, κατ' ἐνώπιον, μὲ λιτὰ ἐνδύματα καὶ σχηματοποιημένας πτυχώσεις. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν προσώπων διαγράφονται μὲ παχείας γραμμᾶς. Παχέα εἶναι ἐπίσης καὶ τὰ περιγράμματα τῶν σωμάτων καὶ τῶν ἐνδυμάτων. Ἡ ὄλη στάσις καὶ ἡ ἔκφρασις τῶν προσώπων ἀποπνέουν εὐλάβειαν, προσήνειαν καὶ ταπείνωσιν.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ γυναικωνίτου εἰκονίζονται, εἰς τρεῖς παραστάσεις, σκηναὶ ἀπὸ τὸν βίον τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας<sup>5</sup>.

Εἰς τὴν πρώτην σκηνήν, δεξιὰ, παρίσταται ἡ ἑξομολόγησις τῆς Μαρίας Αἰγυπτίας καὶ εἰς τὴν δευτέραν, εἰς τὸ μέσον, ἡ μετάδοσις τῆς θείας κοινωνίας εἰς αὐτήν. Ἡ Ὅσια εἰκονίζεται ἡμίγυμνος, μὲ τὰς χεῖρας ἑσταυρωμένας εἰς τὸ στήθος, παρ' αὐτήν δὲ μοναχὸς μὲ ράσον, ἐπιτραχήλιον καὶ ἐπανωκαλύμμαυχον. Ὁ ζωγράφος ἀπεικονίζει τὴν Ἁγίαν ἐκ τοῦ πλαγίου (προφίλ), μὲ ἓνα ὀφθαλμὸν ὑπερμεγέθη εἰς τὸ ἄκρον τοῦ προσώπου, περιγεγραμμένον μὲ παχείας γραμμᾶς, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν τέχνην. Τὸ τοπίον εἶναι ἐρημικόν, μὲ ὀλίγην βλάστησιν.

Εἰς τὴν τρίτην σκηνήν, ἀριστερὰ, εἰκονίζεται ὁ θάνατος τῆς Μαρίας Αἰγυπτίας (εἰκ. 16). Ἡ ὁσία εὐρίσκεται εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς εἰκόνας, ἐξηπλωμένη, μὲ τὰς χεῖρας ἑσταυρωμένας εἰς τὸ στήθος, παρ' αὐτήν δὲ τρία ἄγρια ζῶα κάθηνται εἰς ἡρεμὸν στάσιν, προσβλέποντα πρὸς τοὺς μοναχοὺς. Εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς εἰκόνας μοναχοὶ μὲ ἐπιτραχήλιον, μο-

1. Διονουσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἐνθ' ἀν., σελ. 157. Πρβλ. καὶ Στυλ. Πελεκανίδου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 88 καὶ 98.

2. Βλ. σχετικῶς καὶ Στυλ. Πελεκανίδου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 48.

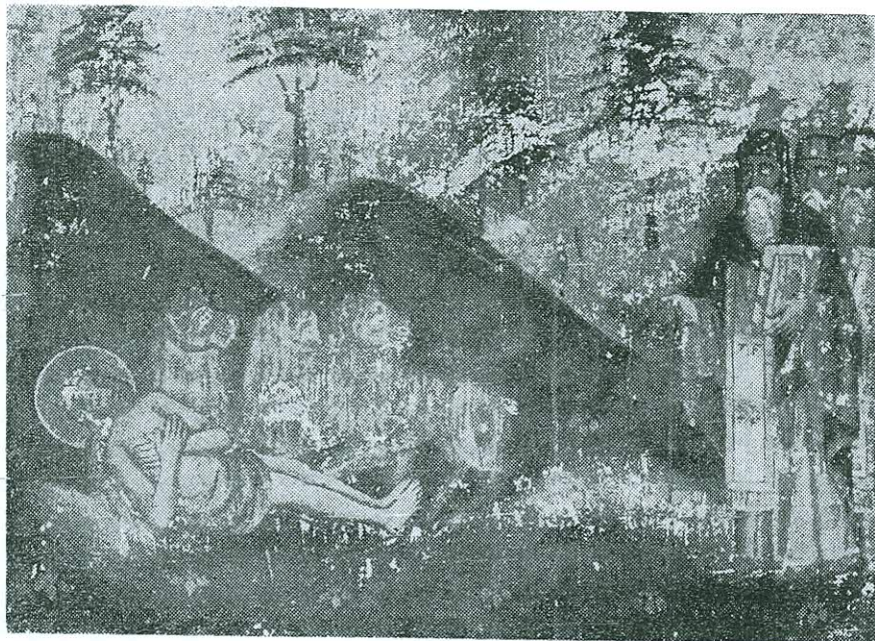
3. Στυλ. Πελεκανίδου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 48, Ἄνδρ. Ξυγγοπούλου, Σχεδιάσμα . . . , σελ. 213-214.

4. Στυλ. Πελεκανίδου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 48.

5. Ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 48.

ναστικὸν ἐπανωκαλύμανχον καὶ κλειστὸν Εὐαγγέλιον, ἀτενίζοντες πρὸς τὴν Ὀσίαν. Σχηματικὴ παράστασις τοῦ τοπίου, μὲ λόφους καὶ δένδρα.

Ἐπισκοποῦντες ἀπάσας τὰς τοιχογραφίας τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου Φιλύρας, παρατηροῦμεν ὅτι ἀκολουθοῦν τὴν μεταβυζαντινὴν τεχνοτροπίαν, εἶναι λιταὶ καὶ ἀπέριττοι, ἔχουν ἔντονον λαϊκὸν χαρακτήρα, ἀποτελοῦν δὲ μνημεῖα τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκονται.



Εἰκ. 16. Ὁ θάνατος τῆς ὁσίας Μαρίας Αἰγυπτίας.  
(Τοιχογραφία γυναικῶν(του))

## V. ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Φιλύρας, ἐκτὸς τῶν λαϊκῶν τοιχογραφιῶν, ὑπάρχει καὶ πλούσιος διάκοσμος. Οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ ξυλογλύπτων ἔργων λαϊκῆς τέχνης καὶ ἐκ ζωγραφικῶν διακοσμήσεων ἐπὶ ξυλίνων ἐπιφανειῶν.

### A'. Ξυλόγλυπτα

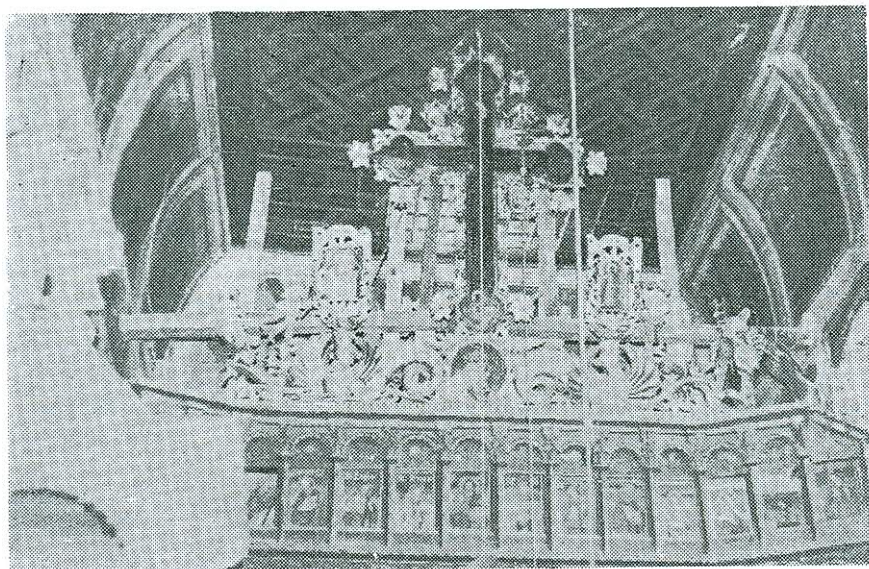
#### 1. Σταυρός.

Ἐπὶ τῆς ἑσόδου τοῦ ναοῦ ὑπάρχει μέγας Σταυρός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς Ἐσταυρωμένος. Στηρίζεται ἐπὶ ξυλογλύπτου βάσεως, ἣ ὁποία παριστᾷ δύο δράκοντας, προσβλέποντας ὁ εἰς δεξιὰ καὶ ὁ ἕτερος ἀριστερά, μὲ ἐλισσομένας πρὸς τὸ κέντρον τὰς οὐράς των. Μεταξὺ τῶν δράκόντων, καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὰς κεφαλὰς των, περιπλέκεται πλουσία φυτικὴ ξυλόγλυπτος διακόσμησις ἐκ κλάδων καὶ ἀνθέων (εἰκ. 17).

Ἐκατέρωθεν τῶν ἄκρων τῆς βάσεως ταύτης στρατιῶται μὲ δπλα καὶ τὰ σύνεργα τῆς Σταυρώσεως, μὲ χαρακτηριστικὰς ζωηρὰς κινήσεις, ἀποτελοῦν ἐξαιρετὰ ἔργα λαϊκῆς ξυλογλυπτικῆς τέχνης. Ὁ μέγας Σταυρὸς περιβάλλεται ἐπίσης ἀπὸ ξυλόγλυπτον διακόσμησιν ἐξ ἀνθέων, κλάδων καὶ φύλλων.

Τὴν αὐτὴν διακόσμησιν παρατηροῦμεν καὶ περὶ τῶν δύο εἰκόνων (τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ ἁπ. Ἰωάννου), εὐρισκομένων ἐκατέρωθεν τοῦ Σταυροῦ.

Ἡ ὅλη σύνθεσις, κεκαλυμμένη μὲ χρυσοῦν χρῶμα, ἀποτελεῖ θαυμάσιον δεῖγμα λαϊκῆς ξυλογλυπτικῆς τέχνης, προσελθὸν ἀπὸ τὰς χεῖρας ἔμπειρου τεχνίτου.



Εἰκ. 17. Σταυρός.

(Ξυλόγλυπτον)

## 2. Τὰ Βημόθυρα τῆς Ὁραίας Πύλης.

Εἶναι καὶ ταῦτα ἐπεξεργασμένα μὲ λεπτότητα καὶ ἔμπνευσιν, προδίδοντα ἔμπειρον λαϊκὸν τεχνίτην (εἰκ. 18).

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ δεξιοῦ Βημοθύρου εἰκονίζεται, εἰς γλυπτὴν παράστασιν, ἡ Θεοτόκος, ἀναγιγνώσκουσα τὴν Βίβλον, πλησίον δ' αὐτῆς γλυπτὴ παράστασις ἀνθοδοχείου (εἰκ. 19). Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ξύλου εἶναι ἐπιμελῶς ἐπεξεργασμένη, ἐξικνουμένη μέχρι τῶν λεπτομερειῶν, ὡς π. χ. τὸ δάπεδον ἐπὶ τοῦ ὁποίου πατεῖ ἡ Θεοτόκος. Κάτω τῆς παραστάσεως τῆς Θεοτόκου λέων προσβλέπων πρὸς τὰ ἄνω.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀριστεροῦ Βημοθύρου ὁ ἀρχ. Γαβριὴλ εἰς γλυπτὴν παράστασιν, ὁμοίαν τῆς Θεοτόκου, κάτω δ' αὐτοῦ μορφὴ δράκοντος.

Ἡ λοιπὴ ξυλίνη ἐπιφάνεια τῶν θυρῶν καλύπτεται ἀπὸ ἀνάγλυφον διακόσμησιν κλάδων, φύλλων καὶ ἀνθέων.

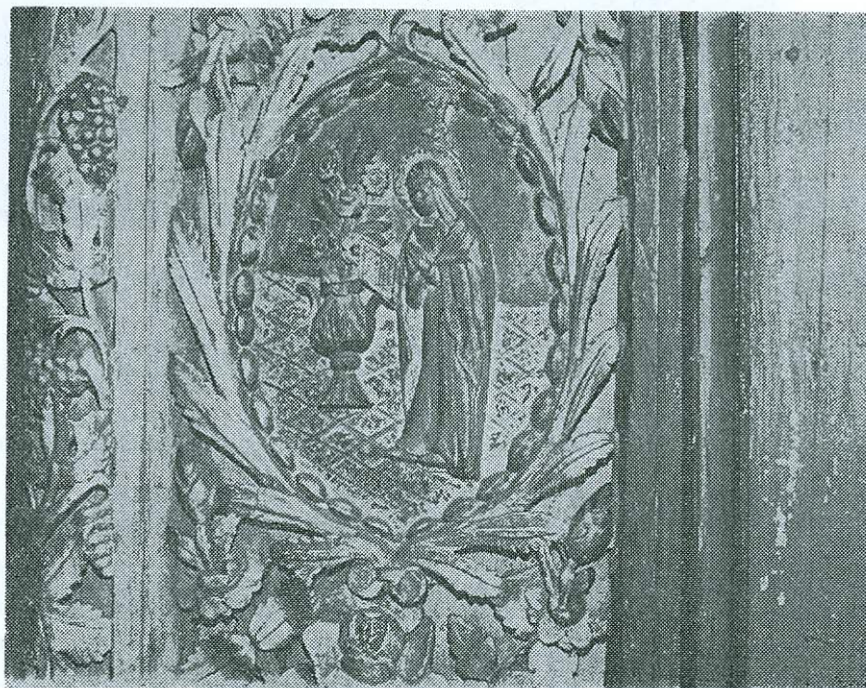
Καὶ τὰ Βημόθυρα εἶναι κεκαλυμμένα μὲ χρυσοῦν χρῶμα.





Εἰκ. 18. Βημόθυρα.

(Ξυλόγλυπτον)



Εἰκ. 19. Θεοτόκος.

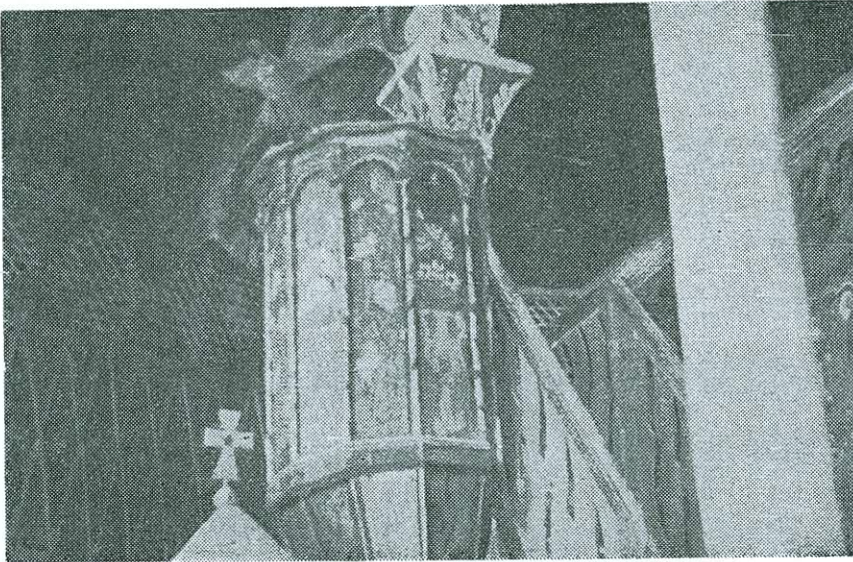
(Λεπτομέρεια βημοθύρων)

Ἡ Ὁραία Πύλη ἔχει καὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος αὐτῆς ξυλόγλυπτον διακόσμησιν, φέρουσαν ἄνθη εἰς τὰς γωνίας καὶ διάτρητα γεωμετρικὰ σχήματα εἰς τὸ κάτωθεν τοξωτὸν ἄκρον.

### *Β'. Γραπτὴ διακόσμησις*

Οἱ λαϊκοὶ τεχνῖται, οἱ ὅποιοι εἰργάσθησαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου, ἐπέδειξαν ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν διαφόρων ξυλίνων ἐπιφανειῶν.

Ἡ ὄροφή τοῦ ναοῦ εἶναι ξυλίνη, σύγκεται δ' ἀπὸ τεμάχια σανίδων, τὰ ὅποια σχηματίζουν διάφορα γεωμετρικὰ σχήματα (ὀρθογώνια, ῥόμβους, παραλληλόγραμμα, τρίγωνα, κύκλους). Ταῦτα φέρουν ἐντόνους ποικίλους χρωματισμούς, ἐπ' αὐτῶν δὲ ζωγραφοῦνται ἄνθη καὶ φυτὰ, λαϊκῆς τέχνης.



Εἰκ. 20. Ἄμβων - Γυναικωνίτης.

Τὸ εἰκονοστάσιον τοῦ ναοῦ εἶναι ἐπίσης ξύλινον. Εἰς τὰ μεταξὺ τῶν εἰκόνων διάκενα εἶναι τοποθετημένα τεμάχια ξύλου, ἐν σχήματι κιονίσκων. Αἱ εὐρύτεραι ξύλινα ἐπιφάνεια φέρουν ἐπίσης ἔγχρωμον γραπτὴν διακόσμησιν φυτῶν καὶ ἀνθῶν, εἰς τὴν κατωτάτην δὲ ζώνην τοῦ τέμπλου ζωγραφοῦνται ἀνθοδοχεῖα.

Τὴν αὐτὴν διακόσμησιν παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν δεσποτικὸν θρόνον καὶ τὸν ἄμβωνα (εἰκ. 20), οἱ ὅποιοι εἶναι ἐπίσης κατεσκευασμένοι ἐκ ξύλου, ἄνευ γλυπτῶν παραστάσεων, ἐκτὸς μόνον μιᾶς περιστερᾶς ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος, μὲ ἀνοικτὰς πτέρυγας, πρὸς τοποθέτησιν τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ θωράκισις τοῦ γυναικωνίτου εἶναι ὁμοίως ξυλίνη, σχηματίζουσα ῥόμ-

βους καὶ φέρουσα τὰς αὐτὰς ὡς ἄνω ἐγγρώμους παραστάσεις (εἰκ. 20).

Ἐπὶ τῶν κιονοκράνων, ἀντὶ γλυφῶν, ζωγραφοῦνται ἐπιμήκη φύλλα, ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ τῶν θεοδοσιανῶν κιονοκράνων.

Ἡ ὅλη γραπτὴ διακόσμηση τοῦ ναοῦ ἀκολουθεῖ τὴν λαϊκὴν τέχνην, τὴν ἐπιχωριάζουσαν εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχὰς τῆς Μακεδονίας, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν διαφόρων οἰκιῶν καὶ ἀρχοντικῶν<sup>1</sup>.

## VI. ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

### Α'. Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφή

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ὑπεράνω τῆς εἰσόδου εὐρίσκεται ἐπιγραφή, ἀναφερομένη εἰς τὴν ἴδρυσιν τοῦ ναοῦ καὶ τὰς μετέπειτα ἐπισκευὰς αὐτοῦ (εἰκ. 4).

Ἡ ἐπιγραφή ἔχει οὕτως :

*ΕΚΤΙΣΘΗ 1874. ΔΑΠΑΝΗ*

*Φιλοθρήσκων Χριστιανῶν. Αἰτία... Γεωργίου*

*Δεμερτζή. Πέτρου Στάϊκου. Γεωργίου 1908...*

*Γεώργιος - Κωνσταντίνου...*

*ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΕΧΑΓΙΟΙ'ΛΟΥ...1925*

Λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας διέ-  
τέλουν οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς, δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπωμεν  
ὅτι ἡ ἀνέγερσις τοῦ ἐν λόγῳ ναοῦ καὶ ἡ ἀγιογράφησις αὐτοῦ κατὰ τὸ ἔτος  
1874 ἐγένοντο διὰ νὰ τονισθοῦν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ὑπαρξὶς τοῦ ἑλληνικοῦ στοι-  
χείου εἰς τὴν περιοχὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἄρνησις τούτου νὰ ὑπαχθῆ ὑπὸ τὴν  
βουλγαρικὴν (σχισματικὴν) Ἐκκλησίαν.

Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν ὅμως τοῦ ναοῦ ἤρχισε καὶ ἡ τρομοκρατικὴ  
δρασίς τῶν Βουλγάρων, οἱ ὁποῖοι, μένεα πνέοντες κατὰ τῶν Ἑλλήνων, προε-  
κάλεσαν καταστροφὰς εἰς τὸν ναόν. Ἡ μανία τῶν ἐξεδηλώθη ἰδίᾳ εἰς τὰς  
ἐπιγραφὰς, τὰς ὁποίας ἀπέσβεσαν καὶ τὰς ἀντικατέστησαν μὲ βουλγαρικὰ  
γράμματα.

Μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος (1908), οἱ κάτοικοι τοῦ χω-  
ρίου ἐπεσκεύασαν τὸν ναόν των, ἐπιδιορθώσαντες τὰς προξηνηθείσας ὑπὸ  
τῶν Βουλγάρων ζημίας. Παρέστη δ' ἀνάγκη νὰ ἐπιληφθοῦν ἐκ νέου τῆς  
ἀνακαινίσεως τοῦ ναοῦ των κατὰ τὸ ἔτος 1925, μετὰ δηλ. τὴν λῆξιν τῶν Βαλ-  
κανικῶν καὶ τοῦ Α' παγκ. πολέμου.

Κατὰ τὴν τελευταίαν ἀνακαινίσειν ἐγράφη ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφή. Καθί-

1. Βλ. Ν. Μουτσόπουλου, Δυὸ παλιὰ σπίτια στὶς Σέρρες, Σερ-  
ραϊκὰ Χρονικὰ Δ' (1963), σελ. 275 - 295, Γ. Μέρα, Σιάτιστα, Ἀθῆναι 1963,  
184 τὸς πίνακας εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου.

σταται ὁμως ἐμφανὲς ἐκ τῶν ἐπανεζωγραφισμένων γραμμάτων ὅτι ἡ σήμερον ὑπάρχουσα δὲν εἶναι ἡ ἀρχική.

Τὴν ἀρχικὴν ἐπιγραφὴν ἀπέσβησαν οἱ Βούλγαροι κατὰ τὴν περίοδον τῆς τρομοκρατικῆς δράσεώς των (1897—1908), ἀνέγραψαν δ' ἑτέραν, διὰ βουλγαρικῶν στοιχείων. Τὴν βουλγαρικὴν ταύτην ἐπιγραφὴν ἀπέσβησαν ἐν συνεχείᾳ, κατὰ τὰς μετέπειτα ἐργασίας ἀνακαινίσεως τοῦ ναοῦ, οἱ Ἕλληνες, ἀναγράφαντες τὴν σήμερον σωζομένην. Οὕτως ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ ναοῦ ὑπομνηματίζει καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς περιοχῆς<sup>1</sup>.

### *Β'. Αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν τοιχογραφιῶν*

Τὰ ἀνωτέρω ἰσχύουν καὶ διὰ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν τοιχογραφιῶν. Αἱ σήμερον σωζόμεναι δὲν εἶναι αἱ ἀρχικαί. Προσεκτικὴ παρατήρησις ἐπ' αὐτῶν μᾶς ἄγει εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι αἱ ἀρχικαὶ ἐπιγραφαὶ ἀπεσβέσθησαν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κατὰ τὰ ἔτη 1897—1908 καὶ ἐνεγράφησαν ἄλλαι, εἰς γλῶσσαν βουλγαρικὴν. Οἱ Ἕλληνες τῆς περιοχῆς, ἀποσβέσαντες τὰς βουλγαρικές, ἐπανεγράψαν ἐκ νέου ταύτας. Οὕτως, αἱ σήμερον διατηρούμεναι ἐπιγραφαὶ ἀποτελοῦν τὴν τρίτην, κατὰ σειρᾶν, γραφὴν. Ἐκάστη δὲ γραφὴ ἐγένετο εἰς διάφορον σημεῖον τῆς τοιχογραφίας. Διὰ τοῦτο παρατηροῦμεν σήμερον τὰς δύο ἐσβεσμένας γραφὰς ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν<sup>2</sup>.

Ἄξιον μνείας εἶναι τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν εἰλητῶν, τὰ ὅποια κράτοῦν οἱ ἄγιοι, αἱ ἀναγράφουσαι διάφορα ρητά, δὲν ἀπεσβέσθησαν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, παραμείνασαι εἰς γλῶσσαν ἑλληνικὴν, πιθανῶς διότι τοῦτο ἀπετέλει ἰδιαιτέρως ἐπίπονον ἐργασίαν, προὑποθέτουσαν καὶ ἐξειδικευμένους τεχνίτας καὶ καλλιτεχνικὴν εὐαισθησίαν, προσόντα, τῶν ὁποίων ἔστεροῦντο οἱ Βούλγαροι. Εἶναι ἐξ ἄλλου γνωστὴ καὶ ἄλλοθεν ἡ προσπάθεια τῶν Βουλγάρων νὰ ἀλλοιώσουν τὴν ἐθνικὴν φυσιογνωμίαν τῶν μνημείων, δι' ἀντικαταστάσεως τῶν ἐπιγραφῶν<sup>3</sup>.

1. Ὅτι κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν περίοδον ἡ περιοχή Ποροῖων ἐδεινοπάθησεν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, μαρτυρεῖται ἐκ περιστατικῶν δολοφονιῶν ἢ ἄλλων τρομοκρατικῶν ἐνεργειῶν (βλ. σχετικῶς εἰς Π. Πέννα, Ἱστορία τῶν Σερρῶν, σελ. 215, 277, 293 καὶ 296). Κατὰ πληροφориαν δὲ τοῦ κ. Π. Πέννα, εἰς Ἄνω Ποροῖα εὐρέθησαν βουλγαρικὰ λειτουργικὰ βιβλία, γεγραμμένα ὁμως μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρας, ἐπειδὴ τὰ βουλγαρικὰ στοιχεῖα δὲν τὰ ἐγνώριζον οὔτε καὶ οἱ σχισματικοὶ ἱερεῖς, τοὺς ὁποίους ἐχρησιμοποίησαν οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν προπαγάνδαν των.

2. Ἐπὶ παραδ. ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Δευτέρας παρουσίας εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς βορείας πλευρᾶς, αἱ ἐπιγραφαὶ εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ μεσαίου κλίτους, ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τὴν παράστασιν τοῦ υἱοῦ τῆς χήρας κ.ἄ. (βλ. τὰς εἰκόνας τῶν τοιχογραφιῶν).

3. βλ. σχετικῶς Κ. Καλοκύρη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 39 κέ., καὶ Ἀγγ. Πιροκπίου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 18. Σημειωτέον ὅτι ἐμπειρογνώμονες τῆς Unesco πληροφοροῦνται ὅτι στὴ Βουλγαρία καταβάλλεται προσπάθεια γιὰ τὴν ἐξαφάνισή

Τὴν βέβηλον ταύτην ἐπέμβασιν ἐδοκίμασε καὶ ὁ ναὸς τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου Φιλύρας Ποροῖων Σερρών. Διετήρησεν ὅμως τὴν φυσιογνωμίαν του. Καὶ μαρτυρεῖ σήμερον τὴν ἑλληνικότητα τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου καὶ τοὺς δραματικοὺς μὲν, ἀλλὰ μεγαλειώδεις ἀγῶνας των, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐθνικῆς κληρονομίας.

Ἐν Κάτω Ποροῖοις, Δεκέμβριος 1975

ΙΩ. ΑΘ. ΒΛΑΧΟΣ

---

ὄλων τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ τοὺς παλαιούς βυζαντινοὺς ναοὺς καὶ τίς ἱερὸς μονές, προκειμένου νὰ τοποθετηθῶν βουλγαρικὲς καὶ νὰ ἐμφανίζωνται τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα ὡς βουλγαρικῆς προελεύσεως» (Χριστιανικὸν Συμπόσιον, τόμ. 4ος, Ἀθήναι 1970, σελ. 225).

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

	Σελ.
Ἄβελ καὶ Κάιν, προσφέροντες θυσίαν . . . . .	77
Ἄβραάμ, προσφέρων θυσίαν . . . . .	76
»    , ἡ φιλοξενία . . . . .	76
Ἄγγελοι . . . . .	60, 74
Ἀδάμ καὶ Εὐά . . . . .	60
Ἀθανάσιος, ὁ Ἀθωνίτης . . . . .	66
Ἀθανάσιος, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὡς μοναχὸς . . . . .	66
»                    »                    , ὡς ἱεράρχης . . . . .	52,66,75
Αἰκατερίνη, ἅγια . . . . .	78
Ἀρσένιος, ἅγιος . . . . .	65
Βαϊφόρος . . . . .	71
Βαρβάρα, ἅγια . . . . .	78
Βασίλειος, ὁ Μέγας . . . . .	75
Βλάσιος, ἅγιος . . . . .	66
Γρηγόριος, ὁ Θεολόγος . . . . .	75
Δαβίδ, προφήτης . . . . .	73
Ἐλισάβητ, ἀσπασμὸς Θεοτόκου μετὰ τῆς Ἐλισάβητ . . . . .	70
Εὐαγγελισμὸς Θεοτόκου . . . . .	70
Εὐθύμιος, ἅγιος . . . . .	65
Εὐπλος, διάκονος . . . . .	76
Ζαχαρίας, προφήτης . . . . .	74
Ἡσαΐας, προφήτης . . . . .	73
Θεοδώρα, ἅγια . . . . .	78
Θεός, ὡς Πατὴρ . . . . .	59,74
Θεοτόκος, ἀσπασμὸς μετὰ τῆς Ἐλισάβητ . . . . .	70
»    , Εὐαγγελισμὸς . . . . .	70
»    , Πλατυτέρα . . . . .	74
Ἰλαρίων, ἅγιος . . . . .	65
Ἰούδας, προδοσία . . . . .	71
Ἰωάννης, ὁ Εὐαγγελιστῆς . . . . .	74
Ἰωάννης, ὁ Πρόδρομος . . . . .	60
Ἰωάννης, ὁ Χρυσόστομος . . . . .	75

	Σελ.
Καὶν καὶ Ἄβελ, προσφέροντες θυσίαν . . . . .	77
Λάζαρος, παραβολὴ πλουσίου καὶ πτωχοῦ Λαζάρου . . . . .	67,68
Λουκᾶς, Εὐαγγελιστῆς . . . . .	74
Μαρία ἡ Αἰγυπτία, ἔξομολόγησις . . . . .	78
»    »    »    , μετὰδοσις θείας κοινωνίας . . . . .	78
»    »    »    , θάνατος . . . . .	78
Μαρίνα, ἁγία . . . . .	78
Μάρκος, Εὐαγγελιστῆς . . . . .	73
Ματθαῖος, Εὐαγγελιστῆς . . . . .	73
Μυστικὸς Δεῖπνος . . . . .	71
Μωυσῆς . . . . .	61
Νηπίων σφαγὴ . . . . .	71
Νικόλαος, ἱεράρχης . . . . .	71
Νιπτήρ ἱερός . . . . .	76
Νῶε, προσφέρων θυσίαν . . . . .	76
Ὀνούφριος, ἅγιος . . . . .	65
Παρασκευή, ἁγία . . . . .	78
Παρουσία Δευτέρα . . . . .	59
Παχώμιος, ἅγιος . . . . .	65
Πιλάτος, ὁ Χριστὸς κρινόμενος ὑπὸ τοῦ Πιλάτου . . . . .	71
»    , ἡ ἀπόνιψις τοῦ Πιλάτου . . . . .	71
Πλούσιος καὶ πτωχός, παραβολὴ . . . . .	67
Πνεῦμα Ἅγιον . . . . .	60,74
Ρουφῖνος, διάκονος . . . . .	76
Σάββας, ἅγιος . . . . .	65
Σολομών, προφήτης . . . . .	74
»    , ἡ κρίσις . . . . .	70
Στέφανος, ὁ Πρωτομάρτυς . . . . .	77
Ταπείνωσις Ἄκρα . . . . .	75
Τελώνης καὶ Φαρισαῖος, παραβολὴ . . . . .	68
Τριάς Ἅγία . . . . .	59,75
Φαρισαῖος καὶ Τελώνης, παραβολὴ . . . . .	68
Φυγὴ εἰς Αἴγυπτον . . . . .	70
Χαράλαμπος, ἅγιος . . . . .	66

	Σελ.
Χριστός, Ἀνάστασις . . . . .	71
» , Βάπτισις . . . . .	70
» , Γέννησις . . . . .	70
» , ἐπιτιμῶν τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσῃ . . . . .	70
» , ἰώμενος τὸν παράλυτον . . . . .	71
» , ἰώμενος τὸν υἷὸν τῆς χήρας . . . . .	71
» , κρινόμενος ὑπὸ τοῦ Πιλάτου . . . . .	71
» , μεταβάλλον τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον ἐν Κανὰ . . . . .	71
» , εἰς νεανικὴν ἡλικίαν . . . . .	74
» , πειραζόμενος . . . . .	70
» , Προσευχόμενος . . . . .	71
» , μὲ Σταυρὸν . . . . .	74,76
» , Σταύρωσις . . . . .	71,76
» , Ὑπαπανιή . . . . .	70
Ψυχοστασία . . . . .	61



## ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΑΓΡ. ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Σχ. I. Κάτοπις ναοῦ ἁγ. ᾽Αθανασίου.  
II. Τομή νοτίας πλευρᾶς.  
III. Νοτία ὄψεις.  
IV. ᾽Ανατολικὴ ὄψις.
- Εἰκ. 1. Νοτιοανατολικὴ πλευρὰ ἁγ. ᾽Αθανασίου.  
2. Νοτιοδυτικὴ πλευρὰ ἁγ. ᾽Αθανασίου.  
3. ᾽Αγιος ᾽Αθανάσιος, φορητὴ εἰκὼν.  
4. Κτιτορικὴ ἐπιγραφή.  
5. Δευτέρα Παρουσία, τοιχογραφία Β. πλευρᾶς.  
6. Μωϋσῆς (λεπτομέρεια Δευτέρας Παρουσίας).  
7. Ψυχοστασία (λεπτομέρεια Δευτέρας Παρουσίας).  
8. ᾽Ο πτωχὸς Λάζαρος (λεπτομέρεια).  
9. ᾽Ο Τελώνης καὶ ὁ Φαρισαῖος, τοιχογραφία Ν. πλευρᾶς.  
10. ᾽Ο Τελώνης (λεπτομέρεια).  
11. Τοιχογραφίαι μεσαίου κλίτους.  
12. ᾽Η κρίσις τοῦ Σολομῶντος, τοιχογραφία μεσαίου κλίτους.  
13. ᾽Η Πλατυτέρα, τοιχογραφία κόγχης ᾽Ιεροῦ.  
14. Οἱ ὄγιοι Νικόλαος καὶ Γρηγόριος, τοιχογραφία ᾽Ιεροῦ.  
15. Θυσία Κάιν καὶ ᾽Αβελ, τοιχογραφία ᾽Ιεροῦ.  
16. Θάνατος ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας, τοιχογραφία γυναικωνίτου.  
17. Σταυρὸς (ξύλόγλυπτος).  
18. Τὰ βημόθυρα (ξύλόγλυπτον)  
19. ᾽Η Θεοτόκος (λεπτομέρεια βημοθύρων).  
20. ᾽Ο ἄμβων καὶ μέρος τοῦ γυναικωνίτου.

**Σημείωσις:** Τὰ παρατιθέμενα σχεδιαγράμματα (κάτοπις, τομή, ὄψεις) ἐξετέλεσεν ὁ φίλος κ. Γεώργ. Καλογερόπουλος, πολιτ. μηχανικός, τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ θερμῶς. Αἱ φωτογραφίαι προέρχονται ἀπὸ τὸ προσωπικόν μου ἀρχεῖον.

## Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελ.
I. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ . . . . .	49
II. ΘΕΣΙΣ . . . . .	51
III. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ . . . . .	54
IV. ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑΙ . . . . .	59
Α'. Βορεία πλευρά . . . . .	59
Β'. Νοτία πλευρά . . . . .	65
Γ'. Μεσαϊον κλίτος . . . . .	70
Δ'. Ἱερὸν Βῆμα . . . . .	74
Ε'. Γυναικωνίτης . . . . .	78
V. ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ . . . . .	79
Α'. Ευλόγλυπτα . . . . .	79
Β'. Γραπτή διακόσμησης . . . . .	82
VI. ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ . . . . .	83
Α'. Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφή . . . . .	83
Β'. Αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν τοιχογραφιῶν . . . . .	84
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ . . . . .	86
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΑΓΡ. ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ . . . . .	89